

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

здобувачка другого рівня вищої
освіти, 601 групи
спеціальності 014 Середня освіта
ОП «Українська мова та література»
Маковійчук Людмила Василівна

Науковий керівник: кандидат
філологічних наук, асистент
Струк І. М.

Рецензент: кандидат філологічних
наук, доцент Максим'юк О. В.

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 6 від 21 листопада 2023 р.
Завідувач кафедри _____ Світлана ШАБАТ-САВКА

Чернівці – 2023

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. Теоретичні засади організації позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти.....	10
1.1. Історія становлення та розвитку позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти.....	10
1.2. Концептуальні складники організації позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти.....	20
1.2.1. Принципи організації позакласної роботи з української мови.....	20
1.2.2. Форми організації позакласної роботи з української мови.....	27
1.2.3. Методи організації позакласної роботи з української мови.....	35
Висновки до розділу 1.....	41
РОЗДІЛ II. Організаційно-методичні аспекти позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти.....	42
2. 1. Навчально-методичне забезпечення позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти.....	42
2. 2. Висвітлення основних проблем організації позакласної роботи в дисертаційних дослідженнях.....	49
Висновки до розділу 2.....	51
Розділ III. Сучасний стан організації позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти.....	52
3. 1. Мета, завдання та функції позакласної роботи на сучасному етапі розвитку освіти в Україні.....	52
3. 2. Реалізація практичного аспекту позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти.....	56
Висновки до розділу 3.....	73
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	77

АНОТАЦІЯ

Маковійчук Людмила Василівна. Організація позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти: кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 014 Середня освіта. – На правах рукопису. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Міністерство освіти і науки України. Чернівці. 2023.

У кваліфікаційній роботі репрезентовано теоретичні та організаційно-методичні засади проведення позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти, а також з проєкцією на сучасний стан розвитку україномовної освіти розроблено систему позакласних занять для учнів закладів загальної середньої освіти.

Дослідження висвітлює історію становлення та розвитку позакласної роботи в Україні, що засвідчує вагомі напрацювання в контексті досліджуваної проблеми. Доведено, що успішна організація позакласних занять залежить від принципів навчання та виховання, використання яких вимагає відповідних форм, методів та засобів організації позакласної роботи. З оперттям на наукові студії описано основні форми позакласної роботи: за кількісним складом, за частотою проведення, за способом подання мовного матеріалу. На основі теоретичних наукових праць та з урахуванням педагогічного досвіду розкрито сутність методів та прийомів, які можуть бути застосовані під час позакласних занять.

Проаналізовано навчально-методичне забезпечення організації позакласної діяльності з української мови, репрезентовано означену проблему в дисертаційних дослідженнях. З урахуванням основних вимог до сучасної мовної освіти окреслено основні функції позакласної роботи та розроблено систему позакласних занять.

Ключові слова: позакласна робота з української мови, заклади загальної середньої освіти, принципи, форми, методи, мовно-літературна освітня галузь.

ABSTRACT

Makoviychuk Lyudmila Vasylivna. Organization of extra-curricular work in the Ukrainian language in institutions of general secondary education: qualification work for the second (master) level of higher education in the specialty 014 Secondary education. – As a manuscript. – Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich. Ministry of Education and Science of Ukraine. Chernivtsi. 2023.

In the qualification work, the theoretical and organizational and methodological principles of organizing extracurricular work in general secondary education institutions are represented, as well as a system of extracurricular activities for students of general secondary education institutions is developed with a projection on the current state of development of Ukrainian-language education.

The work presents the history of the formation and development of extracurricular work in Ukraine, which showed significant developments in the context of the problem under study. It is proved that the successful organization of extracurricular activities depends on the principles of training and education, the use of which requires appropriate forms, methods and means of organizing extracurricular work. Based on scientific research, the main forms of extracurricular work are described: by quantitative composition, by frequency, by the method of presenting language material. On the basis of theoretical scientific works and taking into account pedagogical experience, the essence of methods and techniques that can be applied during extracurricular activities is revealed.

The educational and methodological support for the organization of extracurricular activities in the Ukrainian language is analyzed, and the identified problem in dissertation research is highlighted. Taking into account the main requirements for modern language education, the main functions of extracurricular work are outlined and a system of extracurricular activities is developed.

Key words: extracurricular work on the Ukrainian language, institutions of general secondary education, principles, forms, methods, language and literary educational branch.

Вступ

Актуальність дослідження. Сучасна мовно-літературна освітня галузь вимагає перегляду організації освітнього процесу, основною метою якого є розвиток особистості учня. На сьогодні особливої актуальності набуває пошук методів та засобів, які спрямовані на стимулювання продуктивної та рецептивної мовленнєвої діяльності учнів, на мотивацію школярів до виконання комунікативних завдань.

Звдання мовної освіти не може обмежуватися тільки збагаченням й засвоєнням знань та набуттям нових умінь і навичок учнів. Перед сучасними закладами загальної середньої освіти стоять такі завдання: виховання грамотної, продуктивно мислячої людини, що володіє сукупністю знань та розвиненими комунікативними навичками, які допомагають їй представити себе через мовленнєву діяльність. Усе це вимагає підвищення вимог до навчання української мови, потреби поєднання лінгводидактичних можливостей уроків та позакласної роботи, метою якої є доповнення, збагачення та розширення змістового діапазону уроків української мови, формування ключових та предметних компетентностей школярів.

Проблема організації позакласної діяльності як важливого складника мовної освіти актуальною була в різні часи. Різні аспекти позакласної роботи з української мови розкривають наукові студії, у яких проаналізовано зміст, мету, завдання, методику, принципи, методи, форми та засоби позакласних занять. Однак комплексного дослідження організації позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти до цього часу не було.

Аналіз наукових студій засвідчує, що проблему організації позакласної роботи висвітлено в різних аспектах. У межах філософських досліджень до цього питання зверталися О. Бандура, Т. Герасимів, О. Копиленко, В. Огнев'юк, Ю. Римаренко, І. Смагін, С. Сливка, та ін. Соціологічний аспект позакласної роботи відображено в працях Н. Агаркової та Г. Лактіонової. У

психологічному ракурсі питання позакласної діяльності досліджували І. Бех, О. Киричук, С. Максименко. З педагогічного погляду проблеми позакласної роботи окреслювали А. Алексюк, Т. Бутківська, А. Погрібний, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Д. Тхоржевський. Питання формування національно свідомої мовної особистості під час позакласних занять репрезентовано в працях О. Вишневського, М. Стельмаховича, П. Кононенка, О. Столяренка.

Способи удосконалення організації позакласної роботи з української мови проаналізовано в наукових розвідках В. Александрової, О. Біляєва, А. Богуш, В. Борисенка, Н. Голуб, О. Горошкіної, Н. Діденко, Н. Дикої, Т. Донченко, В. Дороз, С. Дубовик, І. Лопушинського, О. Караман, С. Карамана, О. Кучерук, І. Марунича, В. Мельничайка, Л. Мацько, В. Моргуна, С. Омельчук, М. Пентилюк, К. Плиско, Г. Передрій, О. Хорошковської, Г. Шелехової, С. Яворської та ін. Дослідники зосереджують увагу на важливості розвитку пізнавальних здібностей учнів, визначають роль та місце позакласних занять у системі навчання української мови загалом, пропонують основні принципи організації позакласної роботи, шукають ефективні форми, методи та прийоми.

Об'єктом дослідження є процес організації позакласної роботи з української мови закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – теоретичні та організаційно-методичні аспекти позакласної роботи з української мови.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичній реалізації організації позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- із залученням історичних відомостей репрезентувати теоретичні засади організації позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти;
- з опертям на лінгводидактичні основи організації позакласної роботи визначити ефективні принципи, форми та методи проведення позакласних занять з української мови;

– на основі аналізу навчально-методичного забезпечення та наукових праць проаналізувати організаційно-методичні аспекти позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти;

– з урахуванням сучасних вимог до мовної освіти розробити систему позакласних занять з української мови.

Для вирішення поставлених завдань використано такі **методи**: ***теоретичні*** – вивчення нормативних документів, наукових та навчально-методичних праць з актуальних проблем організації позакласної роботи, *аналіз, синтез, узагальнення* педагогічної та лінгводидактичної літератури в контексті *дослідження; порівняння, систематизація, моделювання*, теоретичного та практичного досвіду з метою визначення основних аспектів організації позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти; ***емпіричні***: *спостереження* за учнями на заняттях з української мови; ***педагогічний експеримент*** зrealізований у процесі розробки системи позакласних занять для учнів закладів загальної середньої освіти.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає в тому, що в ній *систематизовано* та науково *обґрунтовано* теоретичні та практичні аспекти організації позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти; *визначено* місце позакласної роботи на сучасному етапі розвитку україномовної освіти; *розроблено* систему ефективних позакласних занять для учнів закладів загальної середньої освіти.

Теоретичне значення наукового дослідження – розширення лінгводидактичних відомостей з проблем організації позакласної роботи, можливість використання основних положень роботи в процесі написання наукових статей та навчальних посібників.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості залучення матеріалів дослідження в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, під час створення програм спецкурсів, факультативів та мовних гуртків; у викладанні курсу «Позакласна робота з української мови в закладах загальної середньої освіти» для студентів другого (магістерського)

рівня вищої освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; під час практичної діяльності вчителів-словесників, у процесі проходження педагогічної практики студентів в закладах загальної середньої освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження викладено в доповідях на 4 наукових конференціях: «Студентська наукова конференція Чернівецького національного університету» (м. Чернівці, 22–23 квітня 2020 року); «Студентська наукова конференція Чернівецького національного університету» (м. Чернівці, 20–21 квітня 2021 р.); «Студентська наукова конференція Чернівецького національного університету; (м. Чернівці, 25–27 квітня 2023 р.); Всеукраїнська інтернет-конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Українське мовознавство першої чверті XXI століття: традиції й тенденції» (Запоріжжя, 11–12 листопада 2022 р.).

Публікації. Проблематику та основні положення кваліфікаційного дослідження репрезентовано в 4 публікаціях:

1. Струк І., Маковійчук Л. Імітаційне моделювання на позакласних заняттях під час вивчення синтаксису в ЗЗСО. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (25–27 квітня 2023 року). Філологічний факультет. Чернівці: Черн. нац. ун-т, 2023. С. 127–128.

2. Струк І., Маковійчук Л. Основні засади організації позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти. *Матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Українське мовознавство першої чверті XXI століття: традиції й тенденції»* (Запоріжжя, 11–12 листопада 2022 р.) <https://urlc.net/vJGg>

3. Струк І., Маковійчук Л. Погляд як невербальний компонент спілкування в драматичному тексті сучасних українських п'єс. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (20–21 квітня 2021 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 154–155.

4. Струк І., Маковіїчук Л. Тактильні засоби комунікації в драматичному тексті (на матеріалі сучасних українських п'єс). *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (22–23 квітня 2020 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 87–88.

Структура кваліфікаційного дослідження. Наукову роботу складають вступ, три розділи, висновки, список використаної літератури (86 позицій). Загальний обсяг роботи – 85 сторінок.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1. Історія становлення та розвитку позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти

Організація позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти базується на положеннях Законів України «Про освіту» [28], «Про повну загальну середню освіту» [29], Концепції Нової української школи [36], Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти [20], Національної доктрини розвитку освіти [52], а також на вимогах низки нормативних документів Міністерства освіти і науки України та Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти [25].

Сучасний розвиток освіти вимагає пошуку нових шляхів задля підвищення ефективності навчання української мови, що полягає в оновленні змісту освіти, застосуванні інноваційних технологій, розробленні новітніх методик, використанні продуктивних навчальних форм, поєднанні методів, які спрямовані на формування в учнів ключових і предметних компетентностей.

Мета позакласної роботи з української мови – підвищити загальномовний рівень учнів, розширити змістовий спектр навчання української мови з урахуванням потреб та здібностей учнів.

Позакласну роботу як важливий складник системи виховання розглядали в різні роки як видатні педагоги (І. Огієнко, Б. Грінченко, А. Макаренко, М. Стельмахович, С. Русова, С. Шацький, К. Ушинський), так і психологи і філософи (І. Зязюн, Г. Костюк, М. Романенко, В. Кремінь).

Основні питання організації позакласної роботи висвітлили сучасні дидакти А. Алексюк, С. Дем'янчук, С. Гончаренко, О. Кондратюк, Л. Коваль, В. Кузь, О. Родін, Н. Ничкало, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко Є. Сявак та ін. З-поміж українських лінгводидактів проблемам позакласної роботи присвятили

свої праці (В. Александрова, З. Бакум, В. Борисенко, О. Горошкіна, К. Голобородько, Т. Донченко, Н. Діденко, О. Караман, В. Заєць, С. Караман, В. Мельничайко, С. Омельчук, Г. Передрій, М. Пентилюк, О. Потапенко, Л. Попова, К. Плиско, В. Тихоша та ін.), які акцентують увагу на тому, що розвиток творчих здібностей учнів відбувається не тільки в межах основних уроків української мови, а й під час проведення позакласних занять, що спрямовані на вдосконалення мовної, мовленнєвої, комунікативної та соціокультурної компетентностей.

Аналіз науково-методичних праць доводить, що позакласна робота з української мови має глибоку історію. Зокрема, починаючи з XVI ст., в Україні почали організовувати цікаві заходи для молодого покоління. Братські школи засновували нижчі та вищі школи, друкували книжки, намагалися об'єднувати людей з метою культурно-просвітницької роботи. Вони функціонували в різних містах України: у Львові (1576), Острозі (1578), Городку (1591), Києві (1615), Луцьку (1617), у Галичі, Комарні Стрії та ін.

Наприклад, Львівська братська школа готувала вчителів та священиків. Зрозуміло, що для навчання потрібні були посібники, підручники, збірники з текстами для читання як під час основних уроків, так і на позакласних заняттях. Тому саме братські школи видали «Буквар» Івана Федорова – у Львові 1574 р, граматику старослов'янської мови «Адельфотес» Арсенія Елассонського – у Львові 1591 р., «Грамматіку словенску» Л. Зизанія – у Вільно 1596 р. На той час у бібліотеці Львівської братської школи було дев'ять видань творів Аристотеля, повна збірка творів Платона, а також різні філософські трактати, що уможливлювали систематичне читання учнів як на уроках, так і в позаурочний час. Бібліотека братської школи щороку поповнювалася, а тому львівські братчики, учителі та учні мали змогу знайомитися з художніми творами латинською, грецькою та іншими мовами.

У братських школах під час позакласних занять велику увагу приділяли вивченню словесності та виразному читанню. Окрім того, учнів навчали

складати тексти різних жанрів (повчання, промови), декламувати вірші, вести диспути, грати в театралізованих виставах.

У школах Східної та Центральної України основи позакласної роботи заклав Б. Грінченко, під керівництвом якого учні записували приказки та прислів'я, пісні та казки. На думку педагога, «позакласна робота формує в учнів інтерес до предмета, збагачує їхній словниковий запас, сприяє загальному розвитку особистості» [19].

На початку XX століття українська письменниця Олена Пчілка заснувала Гурток українознавства гадяцької шкільної молоді. Письменниця залучала учнів до Шевченківських свят, допомагала в інсценуванні драматичних творів. Під керівництвом Олени Пчілки учні читали та переказували твори різних стилів і жанрів.

У 30-ті роки XX ст. метою української школи було активізувати громадське життя учнів. Це підтверджує на той час чинна навчальна програма з української мови (О. Вержбицький та О. Петренко), що «зорієнтовувала вчителя на те, щоб позакласну роботу спрямовувати на використання текстового ресурсу газет і науково-популярних джерел для коментування, конспектування, реферування науково-технічних брошур» [62]. Основне завдання позакласної роботи того часу – боротьба за правописну та пунктуаційну грамотність, підвищення культури мови, удосконалення навичок з написання дописів до шкільної стінної преси.

У межах позакласної роботи, на думку О. Білецького, необхідно впроваджувати роботу з художнім словом. Учений вважав, що така робота повинна «набирати характеру наукових досліджень-мініатюр, написаних прямо із джерел. Учні мають уміти робити виписки, аналізувати їх. ...жодні перекази, жодні довідки з письменникової біографії й історії того часу не зможуть дати того, що може дати безпосереднє спостереження і вчитування» [9, с. 75].

Як ефективну форму позакласної роботи І. Огієнко розглядав гурткову роботу. Педагог стверджував, «кожна школа мусить закладати серед учнів гуртки плекання рідної мови» [65, с. 60].

У повоєнні роки у зв'язку з русифікацією усіх сфер діяльності українського суспільства знизилася зацікавленість до розвитку навчання української мови загалом. Проте керівні органи освіти України повинні були вести боротьбу за високу якість уроків й організацію позакласної роботи, у дусі комуністичного виховання молоді.

У кінці 50-х років XX століття популярною формою позакласної роботи з української мови стало телебачення. Зокрема «українська студія навчального телебачення протягом навчального року проводила близько 26–27 передач для учнів основної і старшої школи» [73, с. 132–140].. Такі телепередачі удосконалювали мовну та стилістичну грамотність учнів

Перехід освіти із семирічної на восьмирічну (1959–1960 н. р.) зумовив збільшення годин на трудове навчання учнів, що вплинуло на форми і зміст навчання української мови загалом. Навчально-виховний процес в той час був скоординований на вивчення політехнічного циклу предметів шкільного програми. Тому «позакласна робота з української мови проводилася здебільшого епізодично у формі гурткової роботи та факультативних занять» [79]. Загалом позакласні заняття з української мови були спрямовані на «формування в учнів умінь і навичок роботи з текстами різних стилів: виразне читання, виконання елементів мовного аналізу тексту (діалектна лексика, архаїзми, синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, неологізми), переосмислення отриманої інформації для підготовки доповідей, написання до газет нарисів, складання ділових паперів» [79].

У 60-ті роки XX ст. організація навчально-виховного процесу була також зорієнтована на політехнічний цикл предметів. У 1966 р. у навчальний процес запроваджують факультативи з української мови. На 1969 р. припадає перша програма факультативних занять з української мови, яка була зорієнтована на опанування учнями матеріалу, який не розглядали на уроках,

або поглиблення деяких мовознавчих відомостей. Зміст програми передбачав те, що учні старших класів мали навчитися працювати з текстами різних стилів, уміти аналізувати їх, набувати навичок переосмислення отриманої інформації [84].

У 70-ті роки ХХ століття найпоширенішими формами позакласної роботи були загальношкільні заходи, під час яких учні під керівництвом педагогів готували декламації, тренували навички виразного читання. У цей період важливу функцію виконували бібліотеки, які залучали учнів до процесу підготовки та проведення вікторин, тематичних ранків та вечорів. Особливого значення в цей період набули концерти та свята, присвячені ювілейним датам Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та ін. Окрім того, у цей період важливу роль відігравав мовний гурток, розвивально-виховний потенціал якого уможлиблював реалізацію творчих здібностей учнів, а також стимулював учителів-словесників до розширення змістового наповнення та збагачення виховного потенціалу позакласної роботи з української мови. Неабиякої популярності в школах набула робота літературно-наукових гуртків, у межах яких, окрім літературної тематики, старшокласники готували реферати, виголошували повідомлення на мовознавчі теми, презентували творчі роботи.

У 70-ті роки значну увагу проблемам становлення позакласної українськомовної освіти приділяв В. Сухомлинський, який розглядав таку діяльність як одну з форм поглиблення знань з української мови. На думку педагога, в основу розвитку системи навчання потрібно «покласти яскраву думку, живе слово і творчість дитини» [76]. В. Сухомлинський підкреслював важливість гурткової позакласної роботи з української мови та зазначав: «роки гурткової роботи є періодом творчих шукань, коли вихованці пізнають свої нахили, здібності, що в майбутньому допомагатиме їм свідомо обрати спеціальність» [75, с. 46].

У зазначений період позакласну роботу з української мови розглядали як засіб боротьби за правильну мову учнів та їхню грамотність. Однак, незважаючи на вагомі зрушення в організації позакласної роботи з української

мови з метою формування правописних та пунктуаційних умінь, учителям-практикам критично не вистачало методичного забезпечення, яке б допомогло при проведенні позакласних занять з української мови. Орієнтовні плани роботи гуртків, фрагменти окремих занять, зразки цікавих завдань учителі-методисти публікували на сторінках часописів, а також у збірнику «З досвіду роботи вчителів української мови та літератури».

Профорієнтаційна робота, яка була розпочата ще на початку 70-х років ХХ ст., внесла корективи (доповнення) в зміст позакласних занять з української мови. Учні залучали до краєзнавчої роботи, написання нарисів, творів про кращу професію, для них організовували екскурсії на виробництва.

У той час учителі-словесники особливу увагу приділяли процесу підготовки учнів до виголошення доповідей та повідомлень, які тематично були дуже різні. Окрім того, педагоги залучали учнів до дослідницької роботи. Учні мали змогу самостійно обрати тему дослідження, після чого складали план доповіді та опрацьовували потрібну літературу.

Вагомим внеском для української лінгводидактики є праця Г. Передрій «Позакласна робота з української мови в 4–8-х класах» [57], що була опублікована наприкінці 70-х рр. На думку авторки, позакласна робота є «обов'язковим складником навчально-виховного процесу, що сприяє поглибленню, розширенню і вдосконаленню знань» [57]. Принципи та форми проведення позакласної роботи, які розробила Г. Передрій, застерігають учителів від дублювання і продовження роботи, яка була розпочата під час аспектних уроків.

У 80-ті роки особливу зацікавленість та захоплення в учнів викликала робота шкільного радіовузла, яка вважалася однією з ефективних форм позакласної діяльності з української мови. У школі створювали комітет із членів гуртка для проведення радіопередач. Керівник гуртка виступав редактором. Учні, готуючи черговий випуск шкільного радіо, підбирали та опрацьовували цікавий матеріал для ефіру. Такі радіопередачі були власне інформаційного характеру і повідомляли про важливі події в школі. Особливу

увагу звертали в межах позакласних занять і на опрацювання теоретичного матеріалу.

У методичних виданнях учителі української мови ділилися досвідом з колегами, презентували дидактичний матеріал для ефективної організації позакласної діяльності. Однак, зазначимо, що у 80-ті роки ХХ ст. недостатньо звертали увагу на міжпредметні зв'язки. Окрім того, учителі не проводили роботу з учнями-гуртківцями, яка б передбачала укладання словників діалектизмів, застарілих слів чи неологізмів, словників-довідників тощо.

У зазначений період керівні органи освіти орієнтували зміст позакласних занять на підвищення культурного рівня учнів, збагачення їхнього світогляду, розвиток усної і писемної форм мовлення, удосконалення мовної грамотності. Також приділялася увага профорієнтаційній роботі зі старшокласниками. У зв'язку з цим учителі організовували екскурсії на виробництво та спонукали учнів до опису процесів праці тощо.

У 1984 р. реформи в системі освіти визначили ефективні шляхи підвищення навчання, зокрема в старшій школі. Ураховуючи тісну взаємодію між урочною та позаурочною формами навчання учнів старших класів, керівні органи освіти розглядали позакласну діяльність як ефективний засіб підвищення результативності уроку. З цією метою впроваджували різні форми навчання (бесіди, практикуми, семінарські заняття, консультації, туристсько-краєзнавча робота, екскурсії, зустрічі з успішними працівниками виробництва). Наприклад, краєзнавчий матеріал на уроках допомагав учням усвідомити загальні закономірності мовних явищ, підвищував зацікавленість до навчального предмета, розширював знання учнів про рідний край. Залучення краєзнавчого матеріалу на уроках української мови уможливило організацію лінгвоукраїнознавчої діяльності, допомогло стимулювати пізнавальні можливості учнів, зреалізувати принцип новизни навчального матеріалу, який викликав зацікавленість учнів.

У 80-ті роки ХХ століття зміст позакласної роботи суттєво доповнив посібник О. Потапенка, у якому дослідник «розкрив важливість організації

занять мовних гуртків, наголошуючи на удосконаленні змісту, форм і методики їх проведення» [60, с. 6].

Важливими були в цей період і напрацювання М. Пентилюк, яка окреслила значення позакласної діяльності з української мови і репрезентувала принципи навчання в межах позаурочної діяльності. На думку М. Пентилюк, «мовознавчі гуртки формують в учнів уміння й навички досліджувати історію походження мови та значення слів, окрім того вчать складати лінгвістичні задачі, кросворди, альманахи, стіннівки тощо, тому в науково-методичній літературі та шкільній практиці поділяють їх на два типи: гурток мови і тематичні гуртки (охоплюють вивчення певних розділів лінгвістики)» [71].

У 90-ті роки ХХ століття важливими були факультативні програми, над тематикою і завданнями яких працювали М. Пентилюк і К. Плиско. Інформаційний ресурс передбачав дві програми факультативів: 1) «Структура тексту та розвиток техніки читання, усного й писемного мовлення» [63] – передбачала функціональний підхід до вивчення явищ мовної системи та сприяла розвитку в учнів навичок культури мовлення; 2) «Лексикологія, стилістика і розвиток мовлення» [63] – зорієнтована на засвоєння знань учнів від одиниць лексичного рівня до тексту. На думку К. Плиско, методично виправданими форми навчання є такі, які сприяють виробленню в учнів умінь аналізувати стилістичні мовні явища, навичок самостійної роботи зі спеціальною літературою та аналізом лінгвістичного матеріалу. К. Плиско запропонувала факультативні курси з лексики і фразеології для 7–8 класів та граматики і синтаксичної стилістики для 9–10 класів [63].

У період незалежності України, зрозуміло, зросла роль української мови, що сприяло поширенню її як державної мови в усіх сферах спілкування. У закладах середньої освіти, в основному гуманітарного профілю, було введено програми інтегрованих курсів (за вибором), зміст яких передбачав забезпечення досконалого володіння українською мовою, формування

комунікативних умінь і навичок учнів шляхом засвоєння відомостей з мовознавства та літературознавства.

У кінці XX – на початку XXI століть популярним стало активне моделювання різних телепередач («Слабкий ланцюжок», «Поле див», «Найрозумніший» «Ключі від форту Буаяр»), які вчителі-словесники наповнювали мовним змістом, ураховуючи вікові особливості учнів, їхні можливості та зацікавлення.

Ефективні форми навчання української мови під час позакласних занять репрезентували І. Лопушинський та І. Маруніч у методичному посібнику «Позакласна робота з рідної мови в школах нового типу» [40], у якому розкрили суть поняття «система позакласної роботи у закладах нового типу», та репрезентували плани проведення деяких позакласних заходів.

Осмислення проблеми організації позакласної роботи з української мови відображено в працях лінгводидактів кінця XX – початку XXI століття. Зокрема О. М. Горошкіна зосередила увагу на змісті позакласної роботи з української мови в старших класах [17; 48]; О. М. Лук'яненко розглядала роботу з лінгвокраїнознавства як ефективну форму позакласних занять [41]; форма поглибленого опанування української мови в учнів 8–9-х класів були об'єктом уваги В. С. Заєць [26]; ефективні форми позакласної роботи з української мови та їх особливості в навчальних закладах нового типу проаналізував С. О. Караман [30; 32; 33]; методичне забезпечення під час використання різних форм навчання української мови описала С. Я. Яворська [84]; теоретичні аспекти організації позакласної діяльності з української мови під час профільного навчання обґрунтувала Н. М. Діденко [21.], засвоєння старшокласниками комунікативних стратегій під час роботи з науково-навчальними текстами висвітлила Ю. Романенко [66]; думку про доцільність формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи на етнопедагогічних засадах відстоювала Р. С. Дружененко [23].

Окрім того, в останні роки зміст, форми та технології організації позакласної роботи науковці активно репрезентують на сторінках науково-

методичних журналів, у яких подають орієнтовані матеріали для вчителів-словесників, що можна використати під час позакласних занять з метою активізації пізнавальної діяльності учнів та зацікавлення до навчання української мови.

Лінгводидакти та учителі-практики на сторінках журналів оприлюднюють сценарії позакласних заходів. З-поміж таких публікацій є такі, що синтезують теоретико-прикладні засади організації позакласної роботи з української мови. Зокрема, у статті «Мовна вікторина як форма позакласної роботи з української мови» автори В. Борисенко і К. Сова наголошують на необхідності впровадження в навчально-виховний процес закладів загальної середньої освіти мовної вікторини як дидактичної гри. Дослідники вважають, що така форма роботи сприяє розвитку пізнавального інтересу учнів, активізує творчу активність, спонукає до критичного мислення, формує прагнення учнів до самореалізації та самовдосконалення. Окрім того, у статті запропонований сценарій мовної вікторини, що відзначений пізнавальним і соціокультурним потенціалом та «мотивує учнів до повторення важливої методично адаптованої історичної інформації про становлення та розвиток української мови, історії її графіки» [10, с. 3–7].

На сучасному етапі розвитку закладів загальної середньої освіти ключовим чинником і основною умовою ефективності навчання є диференціація навчально-виховного процесу, що максимально розкриває можливості учнів із різним рівнем підготовки та здібностей.

Отже, аналіз становлення та розвитку позакласної роботи з української мови дав змогу окреслити особливості організації позакласної роботи в різні часові періоди та ознайомитися з внеском видатних педагогів та лінгводидактів у теорію і практичну реалізацію організації позакласної роботи.

1.2. Концептуальні складники організації позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти

1.2.1. Принципи організації позакласної роботи з української мови

Успішна організація позакласної роботи залежить від комплексного підходу до реалізації основних принципів навчання та виховання.

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка принципи навчання визначено як «основні вихідні положення теорії навчання» [15, с. 270], а принципи виховання як «вихідні положення, що впливають із закономірностей виховання й визначають загальне спрямування виховного процесу, основні вимоги до його змісту, методики та організації» [15, с. 270].

Принципи організації позакласної роботи, на думку В. Александрової, – «вихідні положення, на яких побудовано систему позакласної роботи з української мови, окреслено напрями, визначено стратегію та зміст практичної взаємодії учителя й учнів» [2, с. 270].

Дидактичні принципи розглядали у своїх працях Н. Волкова, М. Фіцула, В. Лозова, В. Ягупов. Взаємодію лінгводидактичних принципів із дидактичними досліджували В. Александрова, А. Богуш, О. Горошкіна, Н. Діденко, Т. Донченко, С. Караман, М. Стельмахович, О. Хорошковська, Л. Федоренко та ін.).

У сучасній лінгводидактиці виокремлюють такі принципи позакласної роботи з української мови: науковості, індивідуалізації навчання, наочності, систематичності й послідовності, активності і свідомості, доступності, міцності, зв'язку теорії з практикою, креативності, емоційності, вибірковості, зв'язку позакласної роботи з основними уроками, добровільності, практичної спрямованості, комунікативної спрямованості, реалізації міжпредметних зв'язків.

«Словник-довідник з української лінгводидактики» репрезентує такі принципи позакласної роботи: «взаємозв'язку позакласної роботи з класними заняттями; урахування віку, ступеня підготовленості учнів; вибірковості; наукового підходу; зацікавленості; емоційності; системності; високої інтелектуальної активності учнів; мовленнєвої спрямованості» [72, с. 102].

Г. Передрій, окрім загальнодидактичних принципів, виокремлює специфічні принципи позакласної роботи, «урахування яких забезпечує успішне проведення позакласної роботи» [57, с. 11]. Пріоритетним авторка вважає принцип добровільності [57, с. 11], який полегшує роботу вчителя, оскільки учень, дотримуючись певних вимог, виконує завдання умотивовано та добровільно.

О. Потапенко також репрезентує специфічні принципи організації позакласної роботи, з-поміж яких акцентує увагу на принципі *професійної спрямованості*, що полягає в ознайомленні учнів із різними професіями. Змістом такої позакласної діяльності «може стати опрацювання фахових журналів, додаткової літератури, редагування текстів, що мають професійну спрямованість» [60, с. 4–7].

На думку О. Горошкіної, «принципи організації позакласної роботи – це своєрідні правила взаємодії словесника й учнів, вихідні положення, на яких ґрунтується система позакласної роботи з української мови» [17, с. 369]. Ураховуючи те, що навчання і виховання є єдиним процесом, звертаємо увагу й на низку принципів виховання:

– *суспільний складник діяльності учнів*, що уможливорює оптимізацію змісту позакласної роботи відповідно до розвитку сучасного суспільства, соціальних проблем, досягнень на сучасному етапі розвитку науки, техніки, мистецтва та культури;

– *розвиток ініціативності та самостійної роботи учнів*, що враховує під час позакласних занять бажання та пропозиції учнів;

– *розвиток учнівської творчості та винахідливості*, що передбачає систематичне виконання завдань пошукового характеру;

– *зв'язок з навчальною діяльністю* – позакласна робота має бути логічним продовженням основних уроків української мови;

– *використання ігрових технологій* – пізнавальних ігор, зокрема комп'ютерних, а також демонстрації цікавих досліджень під час позакласної роботи.

Важливо спроектувати в практику організації позакласної діяльності з української мови принципи науковості, системності й послідовності, доступності, свідомості й активності, міцності знань, зв'язку теорії з практикою, індивідуалізації навчання, емоційності, креативності, наочності, вибірконості, зв'язку позакласної діяльності з роботою в межах уроків української мови, міжпредметних зв'язків, добровільності, практичної спрямованості, комунікативної спрямованості, полікультурності, соціокультурний принцип.

Принцип науковості вимагає, щоб позакласні заняття були побудовані на пізнавальній основі, а не перетворювалися на розваги. Учителі-словесники повинні подавати будь-який навчальний матеріал без зайвого спрощення або ускладнення, він має відповідати науковим фактам.

За *принципу системності й послідовності* позакласну роботу проводять як єдиний комплекс різних заходів, які пов'язані тематично, що уможливорює реалізацію причиново-наслідкових зв'язків подій та явищ. Вправи та завдання, що передбачають усвідомлений пошук навчальної інформації, текстів соціокультурного спрямування, варто комбінувати і подавати в певній системі, ураховуючи внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки відповідно до вимог чинних навчальних програм.

Принцип доступності вимагає добору тільки таких відомостей, які відповідатимуть віковим особливостям учнів, їхнім запитам та потребам, а також мають соціокультурне спрямування. Доступність змісту позакласних занять залежить від способів її організації та врахування рівня здобутих знань учнів.

Реалізація *принципу свідомості та активності* сприяє зацікавленню учнів новими відомостями та фактами, що уможливорює усвідомлений процес сприймання, творчого задоволення та відчуття необхідності набути нові знання та знати більше про навчальний предмет. Завдання вчителя української мови полягає в тому, щоб стимулювати активність учнів через моделювання проблемних ситуацій на позакласних заняттях, імітацію життєвих чи

професійних ситуацій, що сприятиме формуванню їхньої соціокультурної компетентності.

Застосування *принципу міцності знань* забезпечує комплексне усвідомлення та запам'ятовування матеріалу як в межах основних уроків, так і під час позакласних занять з української мови. Варто звертати увагу на асоціативні зв'язки нової інформації з тими відомостями, які вже відомі учням, розширювати їх, зокрема в межах позакласної роботи поглиблювати соціокультурну інформацію. Оскільки текст є основним джерелом соціокультурної інформації, потрібно здійснювати комплексний аналіз тексту, який передбачає вирішення учнями граматичних завдань до відповідних текстів, а також аналіз змісту соціокультурних текстів.

Принцип зв'язку теорії з практикою в межах позакласної роботи спонукає учнів застосовувати знання в щоденній практичній діяльності, що потребує обов'язкового введення ситуацій, які б вимагали підкріплення теоретичної інформації прикладами та ситуаціями з реального життя.

Принцип індивідуалізації навчання української мови під час позакласних занять враховує індивідуальні особливості учнів, рівень розвитку їхньої зацікавленості, пізнавальних здібностей та нахилів тощо.

Принцип емоційності дозволяє створити позитивне емоційне тло, зокрема засобами мистецтва впливати на емоційну сферу учнів. Позитивні емоції в учнів викликають тексти соціокультурного спрямування, які водночас сприяють формуванню зацікавленості учнів до історичних та культурних відомостей, до пізнання ментальності українського народу та інших етносів, толерантного поводження з представниками інших культур. Реалізація цього принципу забезпечує розвиток емоційно-вольової сфери учнів, дозволяє учням співвідносити мовні засоби вираження з певним емоційним станом, який репрезентує текст соціокультурного спрямування.

Принцип креативності забезпечує розвиток уяви, творчого мислення, мовного чуття тощо. Креативність учителів української мови під час організації позакласної роботи полягає у вмінні відходити від шаблонної,

поведінки, узвичаєних стереотипів у проведенні позакласних занять з урахуванням викликів та проблем сучасного суспільства, динаміки зв'язків між учасниками навчально-виховного процесу, мобільності мовної системи в сучасному багатокультурному просторі.

Принцип наочності передбачає у процесі сприймання інформації залучення всіх органів чуття учнів через аудіовізуальні, невербальні чи словесно-образні засоби, наприклад: малюнки, світлини, доречні жести вчителя, які розвивають творчу уяву учнів, яскраві мультимедійні презентації з ефектом анімації, зміною шрифту, кольору з метою активізації уваги учнів. Варто залучати різні схеми та інфографіку, які мають бути чіткими та зрозумілими, повинні увиразнювати навчальний матеріал та заохочувати учнів до самостійної пошукової роботи.

Принцип вибірконості враховує конкретні умови, у яких відбувається позакласна діяльність: вік учнів, їхній рівень підготовленості, їхню зацікавленість до опанування предмета, етапи позакласної діяльності, відвідування позакласних занять з інших навчальних дисциплін, кореляція позакласних занять з української мови з позакласною роботою з інших навчальних предметів в закладах загальної середньої освіти.

Принцип зв'язку позакласної діяльності з роботою на уроках української мови передбачає те, що знання, які учні отримали під час основних уроків, стають базою для проведення позакласних занять, систему яких варто планувати з урахуванням тематики уроків української мови. Окрім того, позакласні заняття повинні поглиблювати знання учнів з навчального предмета, однак не повторювати змісту й методики уроків. Завдання позакласної роботи мають мати спільну мету з основними уроками з української мови, їх потрібно планувати з урахування тісного взаємозв'язку із загальними завданнями вивчення української мови.

Реалізацію *принципу міжпредметних зв'язків* вбачаємо в тісному взаємозв'язку змісту позакласних занять української мови з українською

літературою, з іноземною мовою, зі світовою літературою, історією, географією, музикою, образотворчим мистецтвом, біологією, астрономією тощо.

Принцип добровільності передбачає участь учнів у позакласних заняттях тільки за власним бажанням. Зацікавлення учнів мовним матеріалом під час позакласної роботи підвищує мотивацію до уроків української мови, спонукає учнів до підвищення культури мовлення, мовленнєвого самовдосконалення, вироблення індивідуального мовного іміджу та смаку.

Принцип практичної реалізації репрезентовано через ілюстрування учням значення, ролі та функцій української мови в різних наукових, економічних, соціальних та культурних сферах, а також у будь-яких ситуаціях повсякденного життя. Реалізація цього принципу передбачає формування практичних умінь і навичок учнів з української мови.

Принцип комунікативної спрямованості допомагає систематично залучати учнів до комунікативної діяльності в межах проведення різних форм позакласної роботи, насамперед через моделювання важливих комунікативних ситуацій та подання комунікативно значущих відомостей. Такий принцип також вимагає врахування динамічності змісту навчання в умовах полікультурного простору.

Важливим у межах позакласної діяльності є *соціокультурний принцип*, який забезпечує формування в учнів соціокультурної компетентності – системи знань про матеріальну та духовну культуру українців та представників інших народів, про соціокультурні стереотипи комунікації, про комунікативний та соціокультурний досвід, який учні мали можливість здобути під час вивчення української мови в попередніх класах.

В контексті реалізації соціокультурного принципу слушною є думка О. Кучерук про те, що однією з умов ефективності сучасної українськомовної освіти в закладах загальної середньої освіти має бути «відповідність освіти сучасному соціальному замовленню на підготовку патріотично налаштованої, активної, духовно багатой мовної особистості учня, з розвиненим інтелектом, здатної результативно взаємодіяти з іншими учасниками суспільства з

допомогою державної мови. Під час практичного комплексного замовлення, учитель-словесник має наповнювати уроки української мови культурними смислами, тоді учень, відкриваючи їх зусиллями інтелекту, душі, волі, водночас набуватиме соціально-культурного досвіду» [39, с. 2]. Такого самого наповнення потребують і позакласні форми роботи з української мови.

Пропонуємо тематику позакласних заходів соціокультурного спрямування з урахуванням регіональних особливостей: «Сьогодні в гості завітали словники», «Дивовижна мандрівка до цікавого світу пані Фразеології», «Віртуальна екскурсія місцями відомих буковинських письменників», «Вишиванка – генетичний код українців» (відвідування музею української вишиванки в Чернівцях). Позакласна діяльність передбачає й участь учнів у конкурсах творчих робіт («Доброго вечора, ми з України», «Герої не вмирають», «Хай буде мир!») та проєктів («Люблю свій буковинський край», «Мої відомі земляки», «Не забудемо наших героїв». Така творча робота має дослідницький характер, оскільки спочатку учні вивчають тему твору, збирають потрібну інформацію, систематизують її, узагальнюють і унаочнюють через презентаційні матеріали.

Принцип полікультурності вимагає пошуку оптимальних засобів залучення учнів до культури своєї держави та культурних надбань інших країн. Використання цього принципу допомагає забезпечити розвиток особистості учня, його самосвідомості через набуття нового культурного досвіду, уможлиблює активну діяльність учня в полікультурному середовищі, реалізує його толерантне ставлення до інших культур.

Отже, усі принципи позакласної роботи з української мови перебувають у взаємозв'язку та доповнюють один одного. Успішна реалізація таких принципів залежить від правильної організації позакласних занять та вибору ефективних форм, методів і засобів, які допоможуть в досягненні мети позакласної роботи.

1.2.2. Форми організації позакласної роботи з української мови

Аналіз наукових джерел доводить, що педагогічна наука репрезентує основні класифікації форм позакласної роботи: за кількісним складом її учасників; за частотою проведення; за способом подання мовного матеріалу. На думку Н. Грицай, «форми позакласної роботи повинні бути гнучкими й різноманітними, враховувати індивідуальність кожного школяра» [18]. Кожна з форм позакласної роботи відзначається своїми особливостями організації.

За кількісним складом науковці (Г. Аркушин, Г. Передрій, Г. Грибан та ін.) розрізняють індивідуальні, групові та масові форми позакласної діяльності.

Дослідники вважають індивідуальні форми позакласної роботи найбільш ефективними, оскільки допомагають «педагогу краще пізнати і розкрити індивідуальність, сутнісні сили, здібності й нахили учня, спрямовувати його розвиток, а сам учень матиме нагоду отримати кваліфіковану консультацію, конфіденційну пораду педагога...» [24, с. 966].

У посібнику «Позакласна робота з рідної мови в школі» (за ред. К. Голобородька) зацентовано, що «індивідуальні форми позакласної роботи передбачають самостійне виконання окремими учнями завдань, доручень учителя або колективу, пов'язаних з такою діяльністю: рольові ігри, читання текстів, написання заміток, доповідей, оформлення альбомів, виготовлення дидактичного матеріалу, участь у художній самодіяльності. Учитель надає допомогу індивідуально: вивчає з учнями темп мовлення, вимову українських звуків, наголошення слів, інтонацію тощо, допомагає кожному учневі відтворити повідомлення радіо, телебачення, охарактеризувати відому подію, дати оцінку фільмові тощо» [58, с. 16]. Автори посібника впевнені, «індивідуальні форми позакласної роботи є невід'ємною частиною організаційної структури позакласних занять і підготовчим етапом до проведення інших, більш складних форм – групових і масових» [58, с. 17].

Такого погляду дотримується й О. Кучерук, яка називає індивідуальну форму позакласної роботи «підготовчою ланкою» до масової та групової. До індивідуальних форм позакласної роботи О. Кучерук зараховує такі:

«підготовка учнем виразного читання текстів, складання індивідуальних повідомлень про стилістичні особливості тексту, підготовка окремого виступу на конференцію, творчий переклад іншомовних текстів українською мовою, написання індивідуальних творчих робіт, наукових досліджень» [37, с. 181].

На думку С. Карамана, «завдання вчителя під час планування індивідуальної позакласної роботи полягає у врахуванні інтересів учнів, допомоги у виборі додаткової літератури, написанні сценаріїв. Учні із задоволенням готують повідомлення про знаменні дати, події, розповіді про видатних людей, митців, декламують вірші, уривки з творів українських поетів і письменників, знайомлять із учнівськими авторськими творами. Учителеві необхідно допомогти скласти графік виступу учнів на радіо, проконтролювати зміст виступу чи повідомлення. Аналогічно можна організовувати роботу пресцентру, інформаційного чи лінгвістичного центрів» [30, с. 44]. Дослідник розробив та обґрунтував методику організації позакласної роботи в гімназіях, зокрема у своїй публікації репрезентує «схему індивідуальної форми позакласної роботи» [30, с. 45–47].

Вважаємо, що основною перевагою індивідуальних форм позакласної діяльності є можливість індивідуалізації змісту й темпу освітньої діяльності, корегування діяльності учня та вчителя з урахуванням відповідної ситуації, що «постійно змінюється, але залишається контрольованою з боку вчителя і з боку учня» [27], спрямування на досягнення потрібного результату.

Окрім того, аналіз наукових розвідок доводить, що в дидактиці індивідуальні форми навчання критикували через низку недоліків. З-поміж них – часова неекономність, обмеженість учителя під час вибору типів завдань, «відсутність чи обмеженість співпраці з іншими учнями, що зменшує їхню комунікативну активність» [27, с. 199–200].

У лінгводидактиці ефективнішими формами вважають групові форми позакласної роботи, для яких характерний обмежений склад учнів та їхня спільна зацікавленість. Постійний склад учнів проводить свою роботу за складеним планом у різних гуртках, товариствах, клубах, а змінний – під час

підготовки до проведення вечора, свята, ювілею тощо. Під час добору мовного матеріалу учителі-словесники обов'язково враховують програмовий матеріал і рівень лінгвістичної підготовки учнів. Перевагою групової роботи є чітка організаційна структура, яка уможливорює координацію всієї системи позакласної роботи. Також до важливих ознак групової роботи дослідники зараховують «упорядкованість, орієнтацію, ширше охоплення мовленнєвої сфери, активізацію спілкування» [58, с. 17–25].

З-поміж групових форм позакласної роботи найефективнішими дослідники (А. Гамалій, В. Мельничайко, Г. Передрій та ін.) відносять *гуртки рідної мови*. Науковці надають перевагу гуртковій роботі, враховуючи систематичність проведення, наявність продуманого чіткого плану, сталий склад учнів та їхню активну співпрацю. На думку Г. Передрій, «мовний гурток є центром, навколо якого базуються, існують і організовуються всі інші форми систематичної та епізодичної позакласної роботи з української мови» [57, с. 35].

На важливості роботи мовних гуртків у процесі вивчення української мови одним з перших наголошував І. Огієнко, який у праці «Наука про рідномовні обов'язки» наполягає на тому, що «кожен свідомий громадянин мусить дбати, щоб навіть у найменших оселях закладалися *Гуртки плекання рідної мови*, які повинні активно діяти при церковних парафіях та закладах освіти» [57, с. 32–39]. На думку І. Огієнка, душею таких мовних гуртків має бути вчитель, який повинен залучати активну молодь до співпраці. Учений виокремлює основні завдання гуртка: «плекання рідної літературної мови; збільшення культури рідної мови; спілкування рідною літературною мовою; опрацювання мовознавчої літератури; передплата рідномовного друкованого органу та ін.» [53, с. 42]. Важливим напрямом у роботі гуртка І. Огієнко вважав «Свята рідної мови», до яких розробив методику організації, учений переконував, що «обов'язковим складником свята має бути гімн українців, який повинен закликати учнів вивчати і шанувати рідну мову» [53, с. 42].

У посібнику «Методика викладання української мови в середній школі» (за редакцією І. Олійника) зосереджено увагу на тематиці мовних гуртків,

репрезентовано методичні рекомендації щодо організації гурткової роботи з української мови, запропоновано вчителям-словесникам охоплювати кілька лінгвістичних питань: «походження мови, виникнення і розвиток писемності, походження імен, географічних назв, розвиток значень слова, розвиток і збагачення словника в певну епоху. Заняття гуртка може містити такі основні структурні елементи: вступне слово педагога, виступи гуртківців, виконання практичних завдань, відповіді на запитання» [45, с. 281–290].

Ефективна гурткова робота вимагає актуальності тематики та доступності мовного матеріалу, урахування відповідності тематики віковим особливостям учнів, їхній зацікавленості та нахилам. На думку О. Ковтун, важливим під час гурткової роботи є «зверненість тематики роботи гуртка, його форм і методів до різних сфер пізнавальної діяльності учнів, зокрема інтелектуальної (активний пошук, здогад, розуміння цільових установок, готовність до їх виконання), емоційної (радість пізнання, переживання емоцій здивування, очікування нового, успіху, задоволення і т. ін.), вольової (ініціативність, здатність до формулювання й вирішення задач, готовність довести справу до логічного завершення тощо); врахування у визначенні тематики гурткової роботи запитів учнів» [34].

Розглядаючи актуальні групові форми позакласної роботи, О. Кучерук звертає увагу на «лінгвістичні наукові товариства, до складу яких можуть входити не тільки учні, а й вчителі-словесники, викладачі вищих закладів освіти. Товариства організовують виставки учнівських наукових робіт, конференції, підготовку доповідей, рефератів, рецензій, анотацій, статей, проведення дискусій, виготовлення збірників, словників тощо» [37, с. 181].

На думку сучасних методистів, масові форми є найважливішою формою позакласної діяльності. До них зараховують дні та тижні української мови, олімпіади, фестивалі, конференції, свята, зустрічі, вікторини, конкурси, бесіди. До участі в масових формах періодично залучають велику кількість учнів. Ефективна робота під час таких масових заходів залежить від ретельно спланованої підготовки, що зорієнтована на розвиток української мови

загалом та вдосконалення комунікативних здібностей школярів. Масові форми «часто проводять за межами школи, області, а то й країни (спілкування з членами діаспори США, Канади, Євросоюзу)» [58, с. 28–29].

З-поміж ефективних масових форм позакласної діяльності виокремлюють мовний тиждень, який організовують члени гуртка, однак до участі в такому заході залучають не тільки гуртківців, а й інших учнів різних класів, які охоче допомагають учителеві-словеснику добирати дидактичний матеріал, виготовляти різні засоби унаочнення. Мовний тиждень передбачає різні види позакласної діяльності – «заняття гуртка, випуск радіожурналів, проведення конкурсів, вікторин, олімпіад тощо. Завершується вечорами, присвяченими підсумкам проведеної роботи» [72, с. 160].

За частотою проведення виокремлюють систематичні та епізодичні форми позакласної діяльності. До систематичних форм належать мовні гуртки та клуби, ведення мовного блогу, вебсторінки чи сайту.

З-поміж *епізодичних форм* виокремлюють мовний тиждень української мови, олімпіади, свята, конкурси, екскурсії, Міжнародний конкурс з української мови ім. Петра Яцика, виставки та презентації мовознавчої літератури.

Важливою ознакою епізодичних форм є масовість, однак ефективнішими є ті, у межах яких робота проводиться систематично.

Ефективною формою, що сприяє розвитку пізнавальних інтересів та творчих здібностей учнів, є *олімпіада з української мови* – систематична форма позакласної та позашкільної діяльності учнів, що є своєрідним філологічним випробуванням, яке полягає «у виконанні учнями низки творчих завдань підвищеної складності, що вимагають широкої ерудиції, кмітливості, розвиненого мовного чуття» [72, с. 188]. Результати олімпіади дозволяють учителю-словеснику побачити результат своєї роботи, критично її оцінити та виявити талановитих учнів. Олімпіада передбачає такі етапи: загальношкільний, районний, обласний, всеукраїнський. Завдання перевіряють члени журі, вимоги до підготовки завдань передбачають вказівку на їх кількість (від 4 до 7) та розташування за складністю (останні з яких –

підвищеної складності). Завдання побудовано на матеріалі, який учні вивчили в поточному році, подано в цікавій формі, що вимагає від учнів роздумів, зіставлень та мовної ерудиції.

У Міжнародному конкурсі з української мови імені Петра Яцика, який в Україні проводять з 2001 року, можуть брати участь учні 1–11 класів. Основна мета конкурсу – піднесення престижу української мови, сприяння утвердженню державного статусу української мови, вшанування звичаїв та традицій українців. Конкурсні завдання мають «відмінний характер від олімпіадних, передбачають вияв творчості, знання мовних тонкощів» [61].

Змагальний характер притаманний *мовній вікторині* – пізнавальній грі, що передбачає низку цікавих завдань, зокрема підвищеної складності, а тому вимагає глибоких знань з української мови та кмітливості учнів. Вікторина допомагає «повторити, узагальнити, систематизувати відповідні знання з мови, удосконалити вміння й навички, формувати пізнавальні здібності учнів, бажання вивчати мову» [72]. Здебільшого таку форму позакласної роботи використовують у середніх класах, однак, на нашу думку, деякі елементи мовної вікторини будуть ефективними і під час позакласних занять в старшій школі.

Ефективним видом позакласної роботи (особливо зі старшокласниками) є *презентація лінгвістичної літератури*. У процесі створення такої презентації важливе значення мають шкільні бібліотеки, що на сучасному етапі є комп'ютеризованими центрами, у яких і повинна відбуватися основна інформаційно-пошукова діяльність учнів. Розширюють можливості під час організації та проведення презентацій лінгвістичної літератури технічні основні застосунки для відеоконференцій (Google Meet, Zoom, Microsoft Teams та ін.), завдяки яким учні мають можливість поспілкуватися з авторами тієї чи тієї праці, поставити їм запитання.

В останні роки популярним видом позакласної роботи є *екскурсія*, яка «передбачає колективну подорож до музеїв, підприємств, визначних місць тощо. Екскурсії збагачують життєві враження учнів, розвивають спостережливість, комунікативні, творчі вміння» [48, с. 372–376]. На

сучасному етапі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій є можливість проводити заочні або віртуальні екскурсії, зокрема краєзнавчих, мистецьких, етнографічних, історичних чи інших музеїв.

Під час такої форми позакласної діяльності учень є не пасивним слухачем, а може спробувати себе екскурсоводом або архіваріусом та ін.

Поширеною епізодичною формою позакласної діяльності є *тиждень української мови та літератури*, мета якого – створення розвивального середовища, що уможливить реалізацію здобутих знань учнів, підвищення рівня їхньої комунікативної компетентності, викличе зацікавленість до позакласних занять, до самоосвіти, до поглиблення знань з української мови, виховуватиме повагу до національно-мовних традицій.

У «Словнику-довіднику з української лінгводидактики» [72] подано основні функції тижня української мови як виду позакласної діяльності: *«організаційна* – дозволяє вдосконалити організаційні здібності педагогів і учнів завдяки впровадженню цікавих інноваційних технологій у навчально-виховний процес; *діагностична* – дає змогу простежити динаміку професійного зростання вчителів та особистісного розвитку учнів; *моделювальна* – передбачає моделювання заходів відповідно до навчально-виховної мети і запитів; *профорієнтаційна* – зміст роботи під час тижня дає змогу отримувати інформацію про нові наукові досягнення в галузі мовознавства, про майбутню професію» [72, с. 265].

Тиждень української мови є важливою формою комплексного характеру, що «має складну структуру й дає змогу інтегрувати різні форми позакласної роботи: систематичні (гурток, МАН, випуск стіннівок, мовні радіопередачі та ін.), епізодичні (олімпіади, мовні конкурси, екскурсії до музеїв, бібліотек, редакцій, презентації, виставки); індивідуальні (підготовка до олімпіад, конкурсів), групові, роботу в парах (підготовка до мовних вечорів, свят, КВК та ін.)» [21, с. 60].

З опертям на різні наукові праці виокремлюємо чотири основні етапи підготовки мовного тижня: *інформаційний* – передбачає оголошення часу

проведення і термінів підготовки, визначення напрямів діяльності; *підготовчий* – охоплює обговорення та затвердження плану роботи на засіданні методичного об'єднання вчителів української мови, обрання членів оргкомітету, проведення підготовчої роботи; добирання дидактичного матеріалу; *основний* – передбачає власне проведення масових позакласних заходів в закладах загальної середньої освіти; *завершальний* – репрезентує випуск інформаційного бюлетеня, подання звіту про проведення тижня, до якого можуть бути додані фото- та відеофайли.

Тиждень української мови сприяє цілеспрямованій організації та систематичному проведенню позакласної роботи, допомагає активізувати гурткову роботу, удосконалити мовні й мовленнєві уміння та навички учнів, сприяє розвитку дослідницько-пошукової роботи.

За способом транслявання мовного матеріалу виокремлюють усні та письмові форми позакласної діяльності. Усні форми переважають над письмовими, оскільки для процесу навчання характерна практична спрямованість. Такі форми можуть поєднуватися та переходити одна в одну (взаємодіяти), «утворюючи загальну систему позакласної роботи з української мови, ефективність якої залежить від оптимального використання різноманітних форм, методів і прийомів, наповнених оригінальністю й новизною» [58, с. 29–30].

Залучення різноманітних форм у межах позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти передбачає співпрацю вчителя та учнів, сприяє активізації творчої діяльності школярів, їхньої самостійності, допомагає посилити виховний аспект під час позакласних занять, посилює взаємозв'язок навчання та виховання, допомагає учням усвідомити відповідальність за результат своєї роботи, підвищує активізацію мовленнєвої діяльності, уможливорює формування в учнів стійкої мотивації до самостійного пошуку, самореалізації та саморозвитку. Водночас під час вибору форми позакласної роботи з української мови вчитель повинен забезпечити можливість формування в школярів уміння вільно й доречно послуговуватися українською

мовою в різних комунікативних ситуаціях, допомогти учням репрезентувати себе через використання мовних засобів в приватному чи офіційно-діловому спілкуванні, ураховуючи національномовні традиції, норми сучасної української літературної мови та правила мовленнєвого етикету.

1.2.3. Методи організації позакласної роботи з української мови

Успішна організація позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти вимагає використання відповідних методів, прийомів та засобів навчання. У науково-методичній літературі не має єдиного підходу до методичної організації позакласних занять з української мови, зокрема таких важливих її компонентів, як методи, прийоми та засоби. На основі теоретичного аналізу та з опертям на педагогічний досвід розкриємо сутність цих понять та наведемо основні підходи до їх класифікацій.

Методами навчання вважають «упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань, реалізацію вимог чинних навчальних програм» [72, с. 144]. Прийоми навчання – це «система дій та операцій взаємозв'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямована на досягнення часткової мети; входять до структури методів навчання» [72, с. 196]. Такі визначення є загальноприйнятими в науково-методичній літературі.

Під час організації позакласної діяльності з української мови в закладах загальної середньої освіти, варто використовувати ті методи навчання української мови, які науково обґрунтовані та практично апробовані. Водночас потрібно враховувати специфіку позакласної роботи, її мету та завдання, уміти адаптувати підібраний дидактичний матеріал відповідно до індивідуальних особливостей та потреб учнів.

Автори «Практикуму з методики навчання української мови» узагальнили класифікації методів навчання української мови, які були розроблені українськими й зарубіжними вченими-лінгводидактами [61]. Огляд таких класифікацій дозволив зробити висновок, що найбільш

умотивованою та обґрунтованою є класифікація методів за *способом взаємодії вчителя й учнів*, у межах якої виокремлюють *розповідь, бесіду, роботу з підручником, спостереження над мовою, метод вправ*. Специфіку кожного з цих методів детально розглянуто в багатьох українських наукових працях з лінгводидактики.

Ми спробуємо ґрунтовно проаналізувати метод вправ під час позакласної роботи.

Наголошуючи на ефективності вправ під час позакласних занять з української мови, М. Пентилюк зазначає, що такі «вправи повинні відповідати вимогам принципу комунікативності, мати мовленнєве завдання, бути ситуативно адекватними, концентруватися на змісті висловлювання» [55, с. 135]. У процесі планування позакласної діяльності потрібно дотримуватися рівномірності в розподілі між усними та письмовими вправами. Усні вправи допомагають систематизувати та вдосконалити уміння учнів орієнтуватися в комунікативних ситуаціях, полегшують процес створення усного висловлювання з урахуванням теми, головної думки, типу, стилю та жанру мовлення, допомагають в доборі мовних засобів, дозволяють здійснювати самоконтроль за власним мовленням. Письмові вправи забезпечують формування писемного мовлення школярів, сприяють міцності та системності під час вивчення української мови, допомагають удосконалити правописну компетентність учнів.

На думку О. Ковтун, «найефективнішими методами і прийомами позакласної роботи, зокрема гуртка, є короткі цікаві розповіді вчителя про мову, повідомлення учнів реферативного характеру, інформація про результати збору матеріалу з живої розмовної або з книжної мови, спостереження над спеціально дібраними й продемонстрованими мовними явищами з наступними висновками, цікаві бесіди, вправи, лабораторні роботи, мовні ігри тощо. У роботі, яка спрямована на розвиток творчо-мовленнєвих здібностей учнів, доцільним буде написання і зачитування повідомлень

лінгвістичного характеру, розповідей про попередній досвід, складання загадок, завдань з цікавої граматики, чайнвордів, шарад тощо» [34].

Одним з важливих завдань позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти є формування мовленнєвої культури школярів. Зважаючи на це, важливо використовувати такі види вправ: «лексико-фразеологічні (добір семантичного ряду слів, робота над синонімами, антонімами, порівняннями, фразеологізмами, словами, ужитими у переносному значенні); орфоепічні вправи (сприяють засвоєнню норм вимови, наголошування, інтонації); вправи з вироблення навичок монологічного, діалогічного мовлення (складання ліричних етюдів; вправи ситуативного характеру; вправи з використанням дидактичної гри; редагування речень, текстів; взаєморецензування; вправи проблемно-пошукового характеру, нові форми диктантів – акцентологічний, асоціативний, авторський, програмований; складання діалогів, різних видів описів тощо)» [70, с. 33].

Оскільки завдання є частиною вправи, то вважаємо доречним проаналізувати запропоновані науковцями та вчителями-словесниками ефективні завдання, які можуть бути використані під час позакласних занять.

Наприклад, у своєму дисертаційному дослідженні О. Біла науково обґрунтувала доцільність використання таких завдань: *«завдання на мовне вправляння* (виконання різних вправ через відгадування мовних загадок, ребусів, кросвордів, участь у мовних іграх, конструювання лінгвістичних задач тощо); *творчі завдання* (написання творів, конструювання діалогів та полілогів, заміток у стінгазету тощо); *робота з довідковою літературою*; *вивчення наукового доробку мовознавців*, підготовка розповідей про них, підготовка доповідей на лінгвістичні теми; *робота з лінгвокраїнознавчим і фольклорним матеріалом* (дослідження мовного матеріалу з погляду його територіальної приналежності, сучасності-застарілості, походження; аналіз малих фольклорних жанрів тощо); *аналіз мови художніх творів* (з погляду експресивності, стилістичної забарвленості, територіальної, професійної

приналежності тощо); *поглиблене опрацювання теоретичних питань мовної структури; підготовка настінної преси, передач радіомовлення; робота над мовленнєвим етикетом; пошуково-дослідницька діяльність* (вивчення топонімів і андронімів, аналіз художніх творів з погляду наявності в них певних мовних явищ (фразеологізмів, неологізмів, стилістично-забарвлених слів тощо), дослідження локалізмів регіону, етимологічні розвідки тощо) [8, с. 11].

Під час проведення позакласних занять практичну спрямованість мовної освіти забезпечить і використання інтерактивних методів та прийомів навчання. У науковій літературі не існує єдиної позиції щодо кваліфікації багатьох інтерактивних форм, методів і прийомів навчання. На думку Н. Солодюк, «під час навчання української мови в старших класах ефективним буде використання інтерактивних методів ситуативного моделювання та опрацювання дискусійних питань, зокрема імітаційні ігри, ПРЕС, займи позицію, зміни позицію, ток-шоу, дискусія тощо, і колективно-групового навчання, як-от: мікрофон, лінгвістична дуель, мозковий штурм, метод проєктів» [74, с. 16].

У «Методиці навчання української мови в середніх освітніх закладах» зазначено, що «під час вибору методів навчання української мови потрібно дотримуватися дидактичних (*дотримання єдності змістової і процесуальної сторін*) і лінгводидактичних (*міжпредметних, різнорівневих зв'язків*) принципів, оскільки мова містить логічно довершену структуру мовних понять, міжпонятійних зв'язків, які посилюють функцію методів, сприяють їх самостійному творчому вибору» [48, с. 108–136].

Ефективна реалізація методів навчання залежить від системи прийомів та принципів навчання, змісту навчального предмета, характеру знань та вмінь учнів. Сучасна лінгводидактика репрезентує дві групи прийомів: «прийоми мовленнєвого характеру (*аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, конкретизація, узагальнення, індукція, дедукція*); специфічні прийоми (*різні види розбору (фонетичний, лексичний, граматичний, синтаксичний; усний, писемний; графічний)* моделювання, стилістичні експерименти,

алгоритмізація; членування тексту, композиційне оформлення)» [43; 44; 45; 46; 47; 48]. Усі зазначені прийоми можна використовувати і під час позакласних занять з української мови.

Отже, під час організації позакласної діяльності з української мови в закладах загальної середньої освіти вважаємо доречним використання таких методів та прийомів: бесіда, метод вправ, спостереження учнів над мовою, усний виклад учителем матеріалу, робота з підручником, імітаційні ігри, «Займи позицію», «Зміни позицію», метод ПРЕС, метод проєктів, дискусія, ток-шоу, мікрофон, мозковий штурм. лінгвістична дуель тощо.

Ефективне застосування того чи того методу під час позакласних занять залежить від вікових особливостей учнів; рівня їхнього розвитку; індивідуальних особливостей та потреб школярів; доцільного педагогічного впливу з боку вчителя.

Під час організації та проведення позакласних занять з української мови залучають різноманітні засоби навчання, які «активізують мовленнєву й пізнавальну діяльність старшокласників, допомагають учителеві керувати їхньою пізнавально-практичною діяльністю, формуючи при цьому відповідні вміння й навички, впливати на процес виховання» [85, с. 66]. До ефективних засобів навчання зараховуємо підручники, дидактичний матеріал, наочність, технічні засоби.

Зокрема, дидактичний матеріал репрезентує теоретичні положення відповідної теми чи розділу. Він повинен відповідати принципам навчання, літературним нормам мови та мовлення, ілюструвати тексти, які спрямовані на розвиток і виховання учня. Унаочнення на позакласних заняттях повинно «чітко визначати найголовніші властивості мовних одиниць, адекватно відтворювати їх, забезпечувати доступність розуміння для учнів. Технічні засоби навчання забезпечують слухове та зорове сприйняття» [72, с. 87].

Аналіз наукових джерел українських лінгводидактів дозволяє констатувати, що основним ефективним засобом на позакласних заняттях з української мови є текст, оскільки під час його сприйняття, аналізу та творчої

інтерпретації, школярі поступово набувають навичок сприймати та утворювати текст.

Погоджуємося з О. Кучерук, яка зазначає: «робота з текстом дає змогу сформувати відповідний комплекс умінь: загальні (організаційно-діяльнісні, когнітивні, комунікативні, креативні, дослідні, інформаційно-комунікаційні, естетико-етичні, рефлексійні); навчально-предметні (навчально-мовні, правописні, мовленнєво-рецептивні, мовленнєво-продуктивні, мовленнєві комунікативно-ситуативні)» [38, с. 83].

На сучасному етапі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій популярними стають засоби навчання, які уможливають унаочнення навчальної інформації з метою ефективнішого її засвоєння, напр.: аудіо- та відеофрагменти, електронні підручники, посібники та словникові джерела, слайдові презентації, мистецькі твори тощо.

Учителю-словеснику потрібно навчитися методично правильно та дозовано використовувати допоміжні технічні засоби. Наприклад, на позакласних заняттях у межах мовного гуртка можна запропонувати учням старшої школи з допомогою програми PowerPoint створити слайдову презентацію для учнів 5 класу з теми «Використання багатозначних слів у прямому та переносному значенні» чи для учнів 6 класу з теми «Джерела українських фразеологізмів», розробити електронний орфографічний чи орфоепічний словники тощо. Виконання таких завдань уможливить розвиток творчих здібностей школярів, сприятиме розвитку креативного, оригінального та нестандартного мислення.

Під час організації позакласної роботи з української мови потрібно подбати і про створення сприятливих умов для навчально-виховної роботи. Центром навчальної, наукової та творчої співпраці вчителя та учня на позакласних заняттях є кабінет української мови – своєрідна творча лабораторія, що забезпечує безперервний процес формування мовної особистості кожного учня, високий рівень навчання української мови,

професійне зростання учителя-словесника, а тому має бути оформлений відповідно до вимог.

Висновки до розділу 1

Огляд історії становлення та розвитку позакласної роботи в Україні засвідчує вагомі напрацювання щодо організації позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти. Успішна організація позакласних занять залежить від принципів навчання та виховання, форм, методів та засобів під час реалізації позакласної діяльності.

Аналіз лінгводидактичних праць дозволив зробити висновок про необхідність розробити методичну модель позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти. Проблемними питаннями є ті, які стосуються вікових особливостей учнів, специфіки викладання української мови в закладах загальної середньої освіти, вибору форм, методів і засобів організації позакласних занять та недостатнього висвітлення цих питань у лінгводидактиці.

Розділ II.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2. 1. Навчально-методичне забезпечення позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти

Становлення і розвиток української мовної освіти, прагнення до європейського рівня викладання мов вимагає посилення вимог до навчання української мови в закладах загальної середньої освіти, активізації уваги до компетентнісного та особистісно зорієнтованого підходів під час навчання української мови. Мета навчання української мови в закладах загальної середньої освіти – «формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості» [82; 83]. Основним завданням шкільної мовної освіти є підготовка мовної особистості, яку характеризує високий рівень комунікативної компетентності, мотивація до постійного саморозвитку та самовдосконалення, здатність до підвищення власного професійного рівня протягом життя.

Основним змістом позакласних занять у сучасних закладах загальної середньої освіти є програмовий матеріал (див. модельні програми, для НУШ [50; 51], навчальна програма для 6–9 класів [83], навчальна програма рівня стандарту для 10–11 класів [82], навчальна програма профільного рівня для 10–11 класів [81]; додатковий матеріал з методичних фахових журналів, дидактичний матеріал з навчальних посібників; освітні інтернет-ресурси; масові заходи, які затверджені на засіданнях методичних об'єднань. Уважаємо за доцільне зробити аналіз навчально-методичного та організаційного забезпечення позакласної роботи з української мови, використання якого сприятиме ефективному проведенню позакласних занять з української мови в закладах загальної середньої освіти.

Розвивальний потенціал позакласної роботи залежить від індивідуальних психологічних особливостей школярів, можливостей надавати учням свободу під час прийняття рішень, урахування здатності кожного учня, зміщення уваги з мовного (лінгвістичного) компонента на розвиток здатності успішно послуговуватися мовою в реальному житті. Позакласна робота з української мови робить навчальний процес цілісним, гармонійно-комплексним та індивідуально-особистісним.

Основні напрями та завдання при організації позакласної роботи в освітніх закладах України репрезентовано в Концепції позакласної роботи, у якій визначено, що «одним з пріоритетних завдань є поглиблення знань, набутих у процесі навчання» [36, с. 48–55].

Здійснивши аналіз змісту чинних програм і програм, які розробили вчителі-словесники для позакласної роботи з української мови, робимо висновок, що зміст позакласної роботи охоплює визначені чинними програмами теми, які спрямовані на поглиблення знань з тем, які не вивчають на уроках української мови, однак сприяють формуванню мовознавчого світогляду учнів, дають можливість удосконалити мовленнєві вміння та здібності (наприклад, для старшокласників це може бути опанування основами мовленнєвого ділового етикету, вивчення мовленнєвих жанрів, які пов'язані з обраною майбутньою професією тощо).

Отже, мета, завдання і зміст кожної з чинних програм з української мови зумовлюють мету та завдання позакласної роботи з української мови, уможлиблюють прогнозування змісту занять, визначення напрямів діяльності учнів, диференціювання дидактичного матеріалу відповідно до зацікавлень та запитів учнів.

Практично доведено, що закладах загальної середньої освіти позакласну роботу проводять відповідно до планів виховної роботи, які складають учителі-словесники та класні керівники. Учитель визначає схему роботи, шляхи її виконання, критерії оцінювання, види контролю, форми, методи, засоби. Зрозуміло, що така організація позакласної діяльності потребує

відповідних особистісних та професійних якостей учителя, індивідуального стилю мислення, що спрямований на творчий пошук креативних ідей, нестандартних рішень та виховання мовної особистості учня.

Побудувати власну модель позакласної роботи під час підготовки до позакласних занять учителеві-словеснику допоможе низка методичних праць (підручники, посібники, збірники, статті тощо).

Зокрема, у збірнику методичних рекомендацій до курсів за вибором та факультативів з української мови (за ред. К. Таранік-Ткачук) репрезентовано перелік програм, над змістовим наповненням яких активно працювали відомі методисти: О. Глазова, О. Авраменко, В. Заєць, Л. Кочергіна, Л. Кузьменко, Ю. Кузнецов, М. Пентилюк, С. Омельчук та ін [64].

У підручнику «Позакласна робота з рідної мови» [58] подано теоретичні аспекти з методики позакласної роботи, окреслено принципи, мету, завдання, ефективні шляхи їх реалізації, методику організації деяких форм позакласної роботи, зокрема гурткових занять. На окрему увагу заслуговує методичний коментар, який стосується добору, організації та структури навчального матеріалу, системи взаємодії вчителя та учня.

На думку авторів, «у структурі позакласних занять (усієї системи позакласної роботи) можна виділити навчальні матеріали кількох рівнів: формування мовленнєвої компетентності (навчальні діалоги, тренувальні вправи, ділові ігри); активізація розумової діяльності і формування навичок оцінки результатів своєї діяльності (бесіди, дискусії, конференції); мотивація до вивчення рідної мови (рецензії, творчі вечори, КВК)» [58, с. 25].

Окрім того, у підручнику зацентовано увагу на проведенні деяких групових форм позакласної роботи, зокрема тематичних гуртків (гурток культури мовлення, лексики і фразеології, топоніміки тощо). Подано таблицю, яка репрезентує тематичну співвіднесеність уроків та позакласних занять з української мови в гімназії.

У підручнику «Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах» [48] розкрито значення та місце позакласної роботи в загальній

системі навчання української мови, окреслено основні принципи, форми, зміст позакласної діяльності; наведено методичні рекомендації щодо організації деяких форм позакласної роботи (олімпіади, мовні гуртки, тиждень української мови, екскурсії, презентація, мовна вікторина; подано приклад орієнтованого плану для проведення предметного тижня, зразок розробленого засідання мовного гуртка.

Доповнення до цього підручника містить «Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах» [61], у якому подано методичні коментарі та рекомендації, проблемні питання, практичні завдання, контрольні завдання, план заняття на тему «Систематичні форми позакласної роботи», перелік рекомендованих джерел тощо. «Представлений варіант планування позакласного заняття мовного гуртка «Звичай та традиції українського народу» з урахуванням тем, що вивчають за програмою на уроках, можна використати як зразок конспекту заняття» [61, с. 217–233].

Методика гурткової роботи з української мови подана в праці «Гурткова робота з української мови в 4–6 класах» О. Потапенка [60], у якій представлено зразки планів та позакласних занять, наведено приклади завдань пошукового характеру та вправ різного рівня складності тощо. Водночас відзначимо, що репрезентований дидактичний матеріал на сучасному етапі втратив свою актуальність, однак методичні поради, які розробив автор, і до сьогодні вважаємо методично доцільними

Практичні рекомендації щодо організації позакласної роботи з української мови репрезентовано в «Практикумі з методики викладання української мови» О. Потапенка та Г. Потапенко [59, с. 101–110]. Для студентів, майбутніх вчителів-словесників запропоновано проблемні, аналітичні та творчі завдання, які передбачають відповіді на запитання проблемного характеру, аналіз гурткових занять з української мови, розроблений дидактичний матеріал про походження назв дерев та квітів, зразок плану проведення мовного тижня, приклад факультативного заняття з української мови за темою «Культура мовлення» та ін. Наведені вправи та

завдання автори подають задля формування вмінь і навичок студентів в організації позакласної роботи з української мови для учнів 5–11 класів.

Посібник «Методика викладання української мови. Практичні та лабораторні заняття» [54] (за ред. І. С. Олійника) вміщує вправи та завдання, які допоможуть студентам зрозуміти різницю між формами позакласної роботи. Аналізуючи різні погляди щодо мети і змісту позакласної роботи, студенти матимуть змогу висловити власну думку щодо них, навчатися розробляти проблемні та пізнавальні завдання, які зможуть апробувати під час педагогічної практики.

Під час підготовки до позакласних занять учителям словесникам стане корисним видання Г. Середюк «Позакласна робота з української мови» [69]. Основа посібника – орієнтовні плани тематичних та предметних тижнів, розробки усних журналів, конференцій, літературний календар, сценарії літературних свят, план роботи гуртка «Юний кореспондент». Окрім того, авторка до кожної методичної розробки подає список літератури та покликається на праці авторитетних мовознавців, письменників та краєзнавців, які мають вагомий емоційний вплив, мотивують учнів до самостійної роботи та до поглиблення знань з української мови, удосконалення їхніх вмінь сприймати та творити текст [69].

Цікавий матеріал, що допоможе в підготовці до позакласної роботи поданий в посібниках М. Баган «Жарти, смішки, анекдоти для цікавої роботи: веселе навчання української мови» [5] та «Мовні змагання: кросворди, сценарії лінгвістичних ігор та конкурсів з української мови» [6].

Т. Тюріна в навчальному посібнику «Тиждень української мови та літератури в школі» [78] подає авторську розробку проведення предметного тижня із залученням інтерактивних методик та інноваційних технологій під час проведення різних заходів та відкритих уроків.

Практичний досвід переконує, що з найбільшими труднощами учителі-словесники стикаються під час організації і проведення олімпіади з української мови та літератури, а також у процесі науково-дослідної роботи. Подолати такі

складнощі допоможе видання «Позакласна робота з української мови і літератури: олімпіади, науково-дослідницька робота» [11], який призначений для учнів і вчителів-словесників та має на меті вирішити такі завдання: допомогти учня в підготовці до олімпіад та конкурсних іспитів в межах Малої академії наук України; поглибити знання школярів з української мови та літератури; інтегрувати відомості, які учні отримали на уроках української мови та літератури.

Детальне висвітлення методики проведення окремих видів позакласних занять репрезентовано в посібнику для вчителів «Позакласна робота з рідної мови в школі» [58] (упорядник К. Голобородько), зокрема подано зразки розробок предметного тижня, лінгвістичних ранків і вечорів, читацьких конференцій, олімпіад, вікторин, пресцентрів тощо.

На увагу заслуговує посібник «Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити» (1994) за ред. О. Сербенської [3], у якому висвітлено питання культури мовлення, а тому допоможе при підготовці до уроків та позакласних занять з метою підвищення рівня культури мовлення учнів. У праці також подано словник ненормативних слів та словосполучень, репрезентовано навчальний матеріал щодо роботи над помилками під рубрикою «Правильно – неправильно», проілюстровано складні випадки вживання кличного відмінка, подано деякі правила відмінювання частин мови, зосереджено увагу на правильному вживанні безособових форм, особливостях наголошення слів та чергування голосних [3]. У 2011 р. з'явилася друга редакція посібника, яка, хоч і не зазнала концептуальних змін, проте суттєво оновилася новим матеріалом: розширено кількість пояснень у рубриці «Коментарі», додано нові слова до словника-довідника, розроблено зразки тестів з культури мовлення [4].

Під час підготовки до проведення позакласних завдань корисними стануть словники та посібники: «Українське слово у вимірах сьогодення» К. Городенської [16]; «Словник-довідник з правопису та слововживання» С. Головащука [14]; посібник «Культура наукової української мови»

О. Семенов [68]; «Словник-довідник з культури української мови (автори Д. Гричишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак) [71]; навчальний посібник «Культура української фахової мови» Л. Мацько та Л. Кравець [42]; словник вишуканої української мови «Гарна мова – одним словом» Т. Берези [7]; навчально-методичний посібник «Методика реалізації Українського правопису в новій редакції у закладах загальної середньої освіти» (автори В. М. Терещенко, А. О. Панченков) [77]; правописні новації 2019 «Було – стало» О. Авраменка [1]; інтерактивний довідник-практикум з тестами з української мови [80]; навчально-методичний посібник «Квести і проєкти з використанням Інтернету на уроках української мови і літератури» [12]; практичний посібник «Мова війни: нові слова, нові значення, нове сприйняття: практичний посібник» [49].

Деякі аспекти організації позакласної роботи з української мови репрезентовано в журналах та періодичних виданнях: «Українська мова і література в школі», «Дивослово», «Українська мова й література в школах України», «Вивчаємо українську мову і літературу», «Урок української» «Українська мова і література» (газета) та ін.

Проаналізовані публікації та методичні розробки учителів-словесників у періодичній пресі та різних інтернет-виданнях, на форумах педагогічних ідей, на освітніх порталах засвідчують активне використання різних видів робіт під час проведення предметного тижня української мови: написання диктантів, радіодиктантів, засідання гуртків, мовні свята, екскурсії, концерти, інтелектуальні конкурси та ігри, мовні вікторини, флешмоби, КВК, проєкти, презентації, розгадування кросвордів, ребусів, тематичні виставки, підготовка та випуск шкільної преси, дописи на сторінку навчального закладу, опитування, дискусії в соціальних мережах.

2. 2. Висвітлення основних проблем організації позакласної роботи в дисертаційних дослідженнях

Окремим аспектам організації позакласної роботи, що є обов'язковим компонентом навчально-виховного процесу, присвячено низку дисертаційних робіт.

Дисертаційне дослідження С. Карамана розкриває певні аспекти організації позакласної діяльності в гімназіях. Науковець обґрунтував основні завдання, виокремив ефективні форми та методи, репрезентував нове змістове наповнення позакласних занять для філологічно обдарованих учнів гімназій. Особлива увага зосереджена «на комунікативній та функціонально-стилістичній спрямованості навчання, що забезпечує підготовку сучасного учня до професійно зорієнтованого навчання» [32].

Методику навчання української мови в закладах природничо-математичного спрямування розробила О. Горошкіна, яка звернула увагу на виховання мовної особистості спеціальною методикою, що спрямована на формування комунікативної компетентності учнів через залучення комунікативно-когнітивної методики [17].

Н. Солодюк у своїй дисертації пропонує систему використання інтерактивних методів навчання на уроках української мови, яка може бути використана і під час позакласної роботи зі старшокласниками. Авторка наголошує на результативності інтерактивного навчання, що залежить від ефективної взаємодії вчителя та учнів, зорієнтована на пошукову діяльність, орієнтацію на активізацію пізнавальної зацікавленості, можливість для самореалізації та формування мовної особистості учнів старшої школи [74].

Цікавою в контексті нашого дослідження є дисертаційна праця О. Садовнікової «Розвиток творчої самостійності учнів колегіумів у процесі вивчення української мови» [67], у якій авторка акцентує на актуальних питаннях, що стосуються стимулювання учнів до самостійної діяльності, мотивації до пошукової роботи, до самовизначення, вирішення актуальних завдань з української мови, до підвищення мовленнєвої культури учнів.

Уважаємо, що розв'язання таких питань можливе через проведення не лише самостійної творчої роботи на уроках, а й систематично на позакласних заняттях з української мови. О. Садовнікова звернула увагу на методи стимулювання, розробила систему різнорівневих вправ і завдань: творчих, стимулювально-діагностичних та контролювально-рефлексивних [67].

Деякі питання теоретичного обґрунтування педагогічних засад формування творчих здібностей учнів під час позакласної роботи висвітлено в дисертаційному дослідженні Л. Якубової [86]. Дослідниця обґрунтувала та провела експериментальну перевірку щодо педагогічних умов розвитку творчих здібностей учнів-підлітків у процесі позакласної діяльності, окреслила потенційні можливості позакласних занять щодо розвитку творчих здібностей школярів підліткового віку, довела, що для позакласної роботи характерні широкі потенційні можливості щодо розвитку творчих здібностей учнів підліткового віку. Позакласна діяльність уможливорює створення навчально-виховного середовища, що є сприятливим для творчого самовираження учнів.

Важливими є висновки, які зробила А. Возняк в дисертаційній роботі «Формування творчої особистості підлітків у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи (1946 – 2006 рр.)» [13]. Авторка окреслила етапи становлення та розвитку проблеми формування творчої особистості підлітків у позакласній роботі загальноосвітньої школи; здійснила аналіз змісту позакласної виховної роботи з означуваної проблеми, виокремила ефективні форми та методи позакласної діяльності задля формування творчої особистості підлітків.

Дисертаційна праця О. Білої присвячена питанням реалізації «рідномовних обов'язків» Івана Огієнка в позакласній діяльності з учнями 5–7 кл. [8]. Дослідниця відзначає, що значну увагу І. Огієнко приділяє позакласній та позашкільній освіті, яку вчений вважав «могутнім двигуном розвитку мови», а основними засадами позакласної рідномовної роботи, на думку І. Огієнка, є залучення народу до активного вживання рідної мови на всіх рівнях; організація широкої мережі курсів з популяризації рідної мови серед широкого

громадянства; заснування та підтримка «Гуртків плекання рідної мови»; поширення знань найголовніших рідномовних обов'язків через товариства позашкільної освіти [8].

Важливою видається наукова праця М. Якимчук [85], у якій теоретично обґрунтовано й експериментально апробовано ефективність методики розвитку творчих здібностей обдарованих учнів гімназії під час навчання української мови. Авторка наголошує на таких формах позакласної роботи, які сприяють розвитку творчих здібностей школярів: участь в олімпіад з української мови, мовно-літературних конкурсах, робота в Малій академії наук тощо. Дисертантка репрезентує методичні рекомендації до проведення таких форм позакласної діяльності, подає приклади олімпіадних та конкурсних завдань; відзначає важливість використання проблемно-дослідницьких та пошукових методів і прийомів, що спрямовані на практичний результат, удосконалення стилістичних, риторичних, культуромовних, правописних умінь і навичок учнів, активізації їхніх розумових здібностей, мотивацію до науково-дослідницької роботи, розвитку творчого потенціалу мовної особистості [85].

Висновки до розділу 2

Аналіз навчально-методичного забезпечення щодо організації та проведення позакласної діяльності з української мови, висвітлення цієї проблеми в дисертаційних дослідженнях, власний досвід роботи на посаді вчителя української мови та літератури, зарубіжної літератури в Стебнівській гімназії Білоберізької сільської ради Івано-Франківської області дозволяють констатувати, що на сучасному розвитку україномовної освіти, в умовах Нової української школи, інформаційно-технічне та навчально-методичне забезпечення позакласної роботи потребують належного доопрацювання. У зв'язку з модернізацією мовно-літературної освітньої галузі, змінами в інформаційному суспільстві, методика позакласної роботи з української мови потребує удосконалення та подальших методичних розробок.

Розділ III.
СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3. 1. Мета, завдання та функції позакласної роботи на сучасному етапі розвитку освіти в Україні

За даними деяких фахівців, понад 60% учнів не мають яскраво виражених талантів, нахилів, зацікавлень до професійної діяльності. Лише розкривши свої потенційні можливості та зробивши спробу реалізувати їх ще в закладі середньої освіти, випускник стане краще підготовленим до реального життя в сучасному суспільстві, навчиться досягати поставленої мети, обираючи моральні та цивілізовані засоби для її досягнення. Для розкриття таких учнівських здібностей і талантів варто використовувати потенціал позакласних занять.

Уважаємо, що **метою позакласної роботи з української мови** є формування в учнів поваги до рідної мови, поглиблення та розширення їхніх знань, активізація пізнавальної діяльності, мотивація та розвиток зацікавленості до предмета, підвищення загальної культури мовлення та лінгвокреативності, формування предметних та ключових компетентностей, всебічний (гармонійний) розвиток особистості, яка здатна до інноваторства та реагування на зміни в суспільстві.

Відповідно до мети у лінгводидактиці сформульовані такі **завдання позакласної роботи з української мови**:

– збагачувати та розширювати знання учнів з української мови; створювати інтелектуальний фон, який сприяє свідомому та глибокому засвоєнню навчального матеріалу; удосконалювати набуття знань; «розвивати в учнів уміння та навички усного й писемного мовлення» [55, с. 128];

– підвищувати мовленнєву активність учнів; розширювати їхній лінгвістичний світогляд; активізувати «розумову діяльність, ініціативи й самостійності» [40, с. 9];

– розвивати та удосконалювати практичне володіння українською мовою; основне змістове наповнення позакласної діяльності «має складати робота над виражальними можливостями мови, естетикою, розвитком основних видів мовленнєвої діяльності» [37, с. 166 – 167];

– збагачувати, розширювати й удосконалювати знання, уміння та навички, набуті на уроках; інтегрувати відомості, отримані з інших навчальних предметів (української та зарубіжної літератур, історії, музики, географії тощо) у слово; «поглиблювати знання про деякі мовні явища; закріплювати на складнішому мовному матеріалі набуті орфографічні та пунктуаційні навички; розвивати творчі здібності, естетичні смаки, самостійність; виховувати любов до рідного слова, повагу до людей, держави, інших національних культур» [30, с. 45–47].

– «розширювати та поглиблювати набуті на уроках мови знання; удосконалювати навички учнів; виховувати ініціативу, самостійність, творчі здібності, інтерес до предмета [48].

Отже, під час формулювання завдань усі лінгводидакти акцентують увагу на поглибленні та розширенні знань учнів, які вони отримали на уроках. Це підтверджує думку про те, що позакласна робота не повинна дублювати основні уроки, а вдосконалювати їхні набуті знання та навички.

На сучасному етапі розвитку мовно-літературної освітньої галузі позакласна робота з української повинна відповідати основним вимогам: добровільність, комунікативно-орієнтований підхід до навчання, реалізація внутрішніх та міжпредметних зв'язків, пріоритет соціокультурного матеріалу, орієнтація на патріотичне, моральне та естетичне виховання, урахування рівня зацікавленості навчальним предметом з боку учня.

Аналіз наукових праць українських лінгводидактів дозволяє зробити висновок, що під час організації позакласної роботи з української мови

важливе значення має вибір її змісту з такими обов'язковими компонентами: *прагматичний* – передбачає формування в школярів комунікативних умінь і навичок; *гносеологічний* – уможлиблює розширення в учнів знань про основні закономірності розвитку української мови, питання фонетики, лексики, фразеології, діалектології, граматики, топоніміки тощо; *аксіологічний* – спрямований на розвиток в учнів ціннісних орієнтирів і мотивів їхньої діяльності; *когнітивно-професійний компонент* – забезпечує поглиблення знань школярів про особливості спілкування в професійній діяльності, зокрема під час вивчення жанрів та типів мовлення.

На сьогодні учитель-словесник має цілковиту самостійність під час організації позакласної роботи, «плануючи позакласну роботу, учитель повинен відштовхуватися від умов і можливостей роботи навчального закладу, а також враховувати психолого-педагогічні особливості засвоєння знань, філологічну обдарованість учнів та вікові можливості» [30, с. 45–47].

Ефективність організації позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти залежить від досконалого володіння учителями технологією методів та прийомів навчання, від майстерного та доцільного використання різних засобів навчання, програмових та комп'ютерних технологій, від умілого поєднання програмного вивчення української мови з позакласною роботою. Орім того, практика та власний досвід переконують, що організація позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти потребує врахування індивідуальних побажань та потреб учнів, їхніх зацікавленостей та нахилів, використання сучасних освітніх технологій, які сприятимуть урізноманітненню форм, методів та засобів навчання під час проведення позакласних занять з української мови.

Ураховуючи вимоги до сучасної рідномовної освіти, Концепцію Нової української школи, вважаємо, що основними функціями позакласної роботи є такі: *освітня* (отримання нових знань з предмета); *виховна* (залучення учнів до культури українського народу, формування в школярів моральних орієнтирів); *розвивальна* (передбачає розвиток пізнавальної діяльності учнів); *функція*

психологічного супроводу (уможливлює створення умов для особистісного вдосконалення та зростання учнівської молоді); *функція соціалізації* (допомагає освоїти соціальний досвід); *функція самореалізації* (реалізує потребу самовизначення та саморозвитку учнів); *креативна* (спрямована на розкриття творчих здібностей школярів); *компенсаційна* (допомагає поглибити та доповнити інші ланки освіти); *профорієнтаційна* (скерована на допрофесійне визначення учнів); *рекреаційна* (покликана сприяти організації дозвілля школярів); *інтегрувальна* (об'єднує усі зазначені аспекти задля формування комплексного становлення учня як особистості).

В умовах воєнного стану важливого значення набувають питання щодо створення комфортного освітнього середовища та організації навчального процесу, особливо для тих учнів, які отримали психологічну травму. Цей момент учителі-словесники повинні враховувати як на основних уроках, так і під час позакласних занять.

З метою надати психоемоційну підтримку населенню під час війни, сформувати в педагогічних працівників навичок роботи з дітьми за підтримки Першої леді України Олени Зеленської започатковано Національну програму психічного здоров'я та психосоціальної допомоги.

Окрім того, розроблено наскрізну навчальну програму з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій», а також Методичні рекомендації до цієї програми, репрезентовано найкращі практики психолого-

педагогічного супроводу та підтримки всіх учасників освітнього процесу в умовах воєнних дій та збройних конфліктів. На сторінці сайту Міністерства освіти і науки України оприлюднено алгоритм дії учителя при оголошенні сигналу «Повітряна тривога».

Однак, незважаючи на достатню кількість напрацювань в галузі освіти, залишається потреба в розробленні нових методик організації позакласної роботи з української мови як посутнього компонента навчально-виховного процесу. Не повною мірою висвітленими в українській лінгводидактиці є питання щодо організації позакласної роботи з української мови в Новій українській школі, зокрема щодо змісту позакласної роботи, ефективних форм та методів проведення позакласних занять.

3. 2. Реалізація практичного аспекту позакласної роботи з української мови в закладах загальної середньої освіти

Практичний досвід роботи в школі та отримані знання під час відвідування вибіркового курсу «Позакласна робота з української мови в закладах загальної середньої освіти» (викладач – І. Струк) дозволили створити систему позакласних заходів, спрямовану на формування мовних та мовленнєвих умінь і навичок учнів.

Репрезентовані завдання зорієнтовані не тільки на вдосконалення знань з української мови, а й на розвиток особистості учня через здобуті на уроках знання, практичний досвід, культурний світогляд, творчі здібності тощо.

Урахування вимог комунікативно-орієнтованого навчання дозволило зацентрувати увагу на самостійній переробці та засвоєнні інформації учнями, на оволодінні мовними та мовленнєвими вміннями й навичками.

Під час розроблення позакласних занять з української мови ми врахували окремі аспекти інтегрованого навчання. Це дозволяє уникнути деяких недоліків предметної системи навчання, що пов'язані з розрізненням

та фрагментарністю викладу, та сприяє цілісному й різнобічному засвоєнню знань. Наприклад, інтеграція відомостей з мови та літератури допомагає сформувати вміння учнів користуватися мовними засобами у межах всіх видів мовленнєвої діяльності, сприяє усвідомленню прочитаної інформації, підвищує розвиток зацікавленості до художньої літератури та мотивує до системного читання книг, формує гуманістичний світогляд особистості, розширює її культурно-пізнавальні потреби, виховує в учнів любов та повагу до звичаїв та традицій рідного народу, толерантного ставлення до культурних надбань інших етносів.

МАНДРІВКА КРАЇНОЮ «ФОНЕТИКА»

Вправа 1.

Метод «незакінчене речення»

Фонетика – це...

Звук... – це....

Голосні звуки утворюються з допомогою...

Голосних звуків в українській мові...

Приголосні звуки утворюються з допомогою...

Приголосних в українській мові...

Не мають пар м'яких такі приголосні...

Алфавіт – це...

Літера – це...

Графіка – це...

Вправа 2.

Зауваж! З одних і тих самих звуків мона скласти різні слова: *ропа – пора*.

Від чого це залежить?

З частин або зі всіх звуків, з яких складене слово *перевесло*, утворіть чотири нових слова.

Вправа 3.

– Визначте, будь ласка, за допомогою яких звуків розрізняють близькі за звучанням слова.

– До якої групи належить кожний зі звуків?

– Зробіть свій висновок про значення звуків у мові.

Вали, воли, вели; сом, сам, сум; ланка, ласка, латка; кора, нора, пора; гра, град, грак; Марина, малина, машина; кіт, кріт.

Зі словами, проілюстрованими на картинці, складіть питальні та спонукальні речення.

Вправа 4.

– Прочитайте скоромовки.

– Потренуйтеся швидко та чітко промовляти їх.

– Які звуки найчастіше повторюються в кожній з наведених скоромовок?

– Зробіть звукозапис запис підкреслених слів.

– Назвіть голосні та приголосні звуки у словах.

«1. У солов'я пісня своя, а в чижа – чужа. 2. У шоколаду шок – зашили в мішок. 3. У кучера кучері перекручені. 4. Король корону закріпив на корову. 5. У Василя весло на все село. 5. У Карпатах немає кирпатих. 6. По росі пробігло порося. 7. Сів Василь на сіль. 8. Червона перчина борщ переперчила» [І. Січовик].

Вправа 5

– У словах першої групи замініть початковий, а в словах другої – кінцевий дзвінкий приголосний на глухий.

– Слова запишіть парами.

– Підкресліть ті слова, які позначають парні дзвінки та парні глухі звуки.

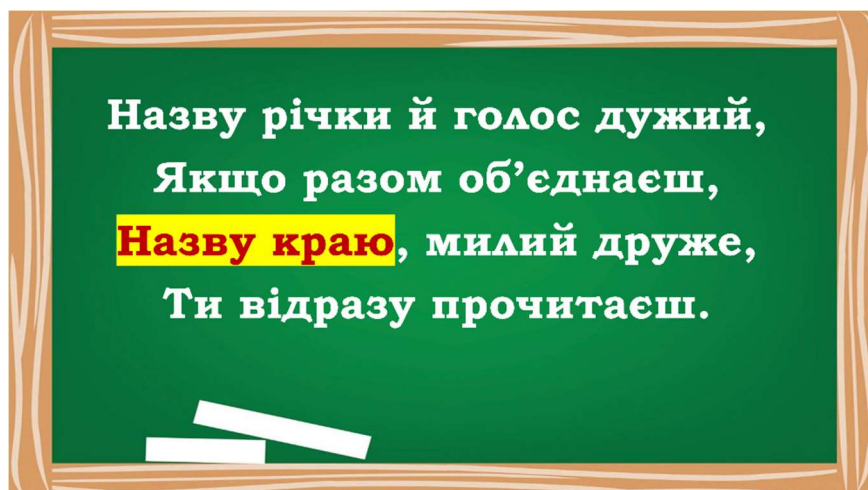
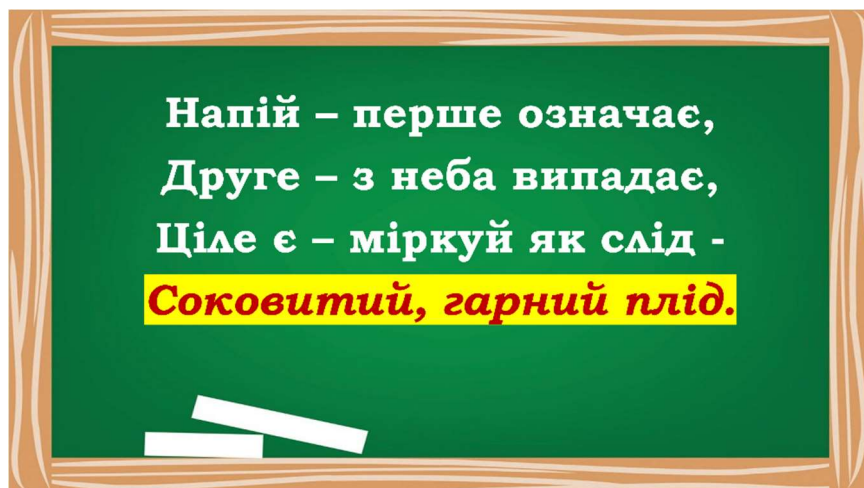
1. *Голод, билина, душ, драп, жити, зірка.*

2. *Газ, лоб, міг, серб, гриб, проріз, мимохідь.*

Вправа 6.

*Зауваж! **Метаграми*** – це загадки, у яких слова потрібно розгадувати через заміну в них однієї букви іншою.

Розгадйте загадки-метаграми та запишіть правильні відповіді, поясніть особливості змін у цих словах.

Мене ти не даремно ціниш:
Для бджіл будиночком служу.
А коли «В» на «Ж» заміниш,
В повітрі птахом полечу.

Літнім людям я в пригоді,
Помічниця у поході.
З «О» ти можеш, не перечу,
Поскладать на мене речі.

По моїх хвилястих водах
Поспішають теплоходи –
До Дніпра новобудовам
вантажі везуть.
Коли ж «Д» на «В» міняю,
Пору року означаю.

Вправа 8.

Метод «Мікрофон»

– Комаха, яка дуже нагадує бджолу. Якщо без першого злитого звука, який позначуваний двома буквами, – метелик, гусінь якого нещадно псує шерстяні речі.

– Слово з чотирьох літер, яке є синонімом до іменника *незалежність*. Якщо без першого звука, то це коротке жіноче ім'я.

– Одне слово складається з трьох звуків та позначене трьома літерами – означає рух; друге слово також складене з тих самих трьох звуків і ще одного нового, на письмі позначене трьома літерами і також позначає рух.

– Слово є іменником з чотирьох літер – означає великий водяний простір, а без першої літери – стане дієсловом третьої особи однини та позначатиме польові роботи.

Вправа 9.

Метод «Мозковий штурм»

Загадки

– Який звук не фіксуємо в словах поезій Т. Шевченка «Якби ви знали, паничі...» та «Заповіт»? Чим це можна пояснити?

– Який сполучник потрібно поставити між двома п'ятима літерами алфавіту, щоб можна було утворити назву людини похилого віку?

– Яке слово, що має три склади об'єднує 32 букви?

«Вправа 10.

Загадки-жарти

«ЗНАЙ ЛЕКСИКОЛОГІЮ!
ЛЮБИ ФРАЗЕОЛОГІЮ»

Вправа 1

«Мовленнєва вправність ділової людини»

Завдання 1. Поясніть значення слова *діловий* у наведених словосполученнях, підбравши до нього синоніми.

Ділова людина – ..., діловий стиль – ..., діловий вигляд – ..., ділова пропозиція – ..., діловий лист – ..., ділова бесіда – ..., ділова зустріч – ..., ділове мовлення – ..., ділові відносини – ..., ділові папери – ...

Завдання 2. До поданих трактувань підберіть іншомовні відповідники.

1. Твір, що представлений у формі записок, тобто спогадів про минулі події –
2. Підстава, яку наводять з метою обґрунтування доказу –
3. Політичний діяч, який є слухняним знаряддям у чужих руках –

«Проконсультуймося зі словником»

Завдання 1. Вставте пропущені літери, розкриваючи дужки. Розтлумачте подані слова.

К...нтракт, деб...тор, кр...дитор, т..варооб..рот, пр...дюсер.

Н...мінал, макл...р, с...ртифікат, п...ритет, т...раж.

Д...в...львація, аб...нент, інфляц...я, барт...рні угоди.

Завдання 2. Назвіть слова термінологічного змісту, що мають такі тлумачення:

– особа чи організація, яка на певних умовах і на певний строк уклала договір із державою про право експлуатації надр, лісів, підприємств тощо (*концесіонер*);

– професійний посередник під час укладання торговельних та біржових угод (*маклер*);

– вартість, що зазначена на грошових знаках, облігаціях та акціях (*номінальна вартість, номінал*);

– документ, який посвідчує асортимент, кількість та якість експортованого товару (*сертифікат*).

Завдання 3. Які слова називають паронімами? Поясніть лексичне значення наведених паронімів та уведіть їх у словосполучення.

– Відчуття – почуття;

– Адресат – адресант;

- Фамільний – фамільярний;
- Ефективний – ефектний;
- Витрати – втрати;
- Абонент – абонемент;
- Висвітлений – освітлений.

Завдання 4. Підберіть синонімічні відповідники до поданих слів.

- Приватизація –
- Підприємець –
- Дебати –
- Бартер –
- Мер –
- Брокер –

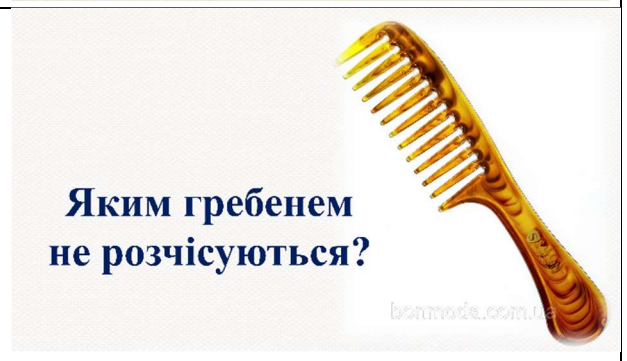
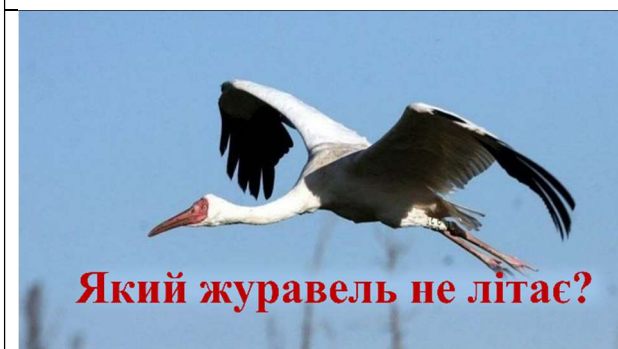
БЛІЦОПИТУВАННЯ

Поясніть лексичне значення кожного слова (відповідати потрібно швидко, чітко та лаконічно).

- Абонент – особа, яка послуговується абонементом.
- Абонемент – право на користування телефоном, книгами та ін.
- Брокер – посередник у процесі укладання договорів на біржі.
- Бліцтурнір – дуже швидке змагання.
- Дефект – вада.
- Дебітор – боржник.
- Інавгурація – урочистий вступ на посаду.
- Імпорт – увезення товару із-за кордону.
- Іподром – місце для змагань із кінного спорту.
- Квота – доля чи норма чогось допустимого.
- Кулуари – приміщення поза залом засідань.
- Лавірувати – діяти хитро та вишукано.

- Номінал – означена вартість.
- Префектура – орган управління.
- Паритет – рівність / рівноправ'я сторін.
- Продюсер – особа, що організує виробництво кінофільму та змається фінансовим чи ідейно-художнім контролем.
- Приватизація – передавання чогось у приватну власність.
- Рейтинг – ступінь популярності.
- Тариф – система ставок.
- Фітнес – спортклуб.

«Ох, ці таємничі загадки»

«Латки на фразеологізм»

«Залатайте» фразеологізми словами *ніс, око, язик, вухо зуб, губа*.

Розв'язався... язик, тримати... за вітром, на ... нічого покласти, впадати в ..., полізти чортові в ..., і за ... не свербить, глядіти свого..., розмова в чотири..., робити з ... халяву, дивитися в ..., ...не з лопуцька, хоч в ...стрель, водити за ..., хоч у ... бгай, куди сягає..., перелічити ...копити ..., давати волю..., ні... ні риля, виткнути..., самі... та зуби, надувати..., впадати в ..., ... на ...нічого покласти, заплітається, вкоротити ...

«Фразеологічний дивосвіт»

Упізнайте зашифрований фразеологізм.

«ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СИТУАЦІЙ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ»

У межах позакласних занять з української мови ефективним є імітаційне моделювання ситуацій, що допомагає учням «більше отримати інформації про сучасні професії, уявити себе в умовах майбутньої професії, оцінити свої знання, виявити мотивацію до поглибленого вивчення української мови, активної участі в позакласній діяльності» [21., с. 140]. Під час використання імітаційного моделювання «учням надається максимальна свобода інтелектуальної діяльності, що обмежується лише визначеними правилами дидактичної гри: учні обирають роль у грі самостійно; створюють проблемну ситуацію і шукають шляхи її розв'язання» [22, с. 41].

Під час вивчення синтаксису в закладах загальної середньої освіти розроблені імітаційні ігри зможуть допомогти учням опинитися в умовах,

наближених до реальних, у яких школярі зможуть об'єктивно оцінити власні знання та переконатися в потребі їх збагачення:

«Я учитель-філолог»

Завдання: вказати учням на допущені помилки в реченнях, які вони використали під час написання своїх творів: 1. У залі лунали бурхливі овації. 2. Моїй матері повідомили про наявність вільної вакансії в одній юридичній фірмі. 3. «Сміливі завжди мають щастя» – головний лейтмотив роману «Тигрлови». 4. У квітні місяці я з батьками планую поїхати у Венецію. 5. На концерт гурту «Без обмежень» не залишилося жодного квитка. Повний анилаг! 6. Моя мама є філологом по спеціальності. 7. На уроці з української літератури учитель задавав багато запитань. 8. Заступник директора по виховній роботі запропонували мені взяти участь в культурно-мистецькому заході до Міжнародного дня рідної мови.

Моделювання ситуації: Ви учитель. Аналізуєте помилкове вживання словосполучень у реченнях. Ілюструєте учням правильні варіанти побудови словосполучень.

«Я журналіст»

Завдання: створити власний інформаційний текст про відомого літературного чи історичного діяча, використовуючи прості ускладнені речення з однорідними членами, вставними і вставленими одинцями, відокремленими членами речення.

Моделювання ситуації: Ви журналіст. Готуєте статтю в одну з газет до розділу «Культура».

«Я спічрайтер»

Завдання: підготувати великодне привітання для Президента України з використанням окличних та питальних речень.

Моделювання ситуації: Ви спічрайтер. При написанні привітання використовуйте етикетні формули, цитати та афоризми.

«Я копірайтер»

Завдання: створіть рекламний текст на замовлення для вебсайту чи брошури з використанням порівняльних зворотів.

Моделювання ситуації: Ви копірайтер. Пишете текст для реклами кав'ярні чи ресторану (на вибір). Розіграйте діалог між копірайтером та замовником (директором закладу).

«Я науковець»

Завдання: підготувати доповідь для наукової конференції на тему «Складне речення як художньо-виражальний засіб поетичного тексту».

Моделювання ситуації: Ви науковець. Випишіть з поетичних творів (на вибір) складні речення; використайте їх як матеріал свого дослідження. У науковій доповіді зазначте мету, актуальність та новизну Вашого дослідження.

Отже, імітаційне моделювання ситуацій забезпечує формування комунікативних умінь учнів, успішне оволодіння монологічним та діалогічним мовленням з врахуванням ситуації спілкування, допомагає учням удосконалити культуру власного мовлення.

«НА ГОСТИНУ ДО МУЗЕЮ»

Важливе місце місце під час позакласної роботи посідає музейна педагогіка – напрям у дидактиці та лінгводидактиці, який передбачає реалізацію міжпредметних зв'язків (з мистецтвознавством, мовознавством, культурознавством, філософією, краєзнавством, психологією, соціологією, українською літературою та ін.), та підтверджує думку, що музейне середовище сприяє вихованню та навчанню дітей через пізнання, уможливорює розвиток творчих здібностей учнів.

Вправа 1.

1. Ознайомтеся з інформацією, яка розміщена на сайті **Музею-оселі родини Івана Франка** (м. Калуш, Івано-Франківська обл.): див. QR-код.
2. Знайдіть в тексті опису музею числівники, укажіть розряд, схарактеризуйте їхню будову, провідмініайте.
3. Поясніть правопис слова «музей-оселя».

Вправа 2 .

1. Ознайомтеся з описом **Державного музею Авіації** (див. QR-код).
2. Актуалізуйте знання іменник як частину мови, зокрема здійсніть пошукову роботу з текстом: знайдіть власні та загальні назви, поясніть їх правопис; випишіть у колонки іменники чоловічого, жіночого, середнього родів; відшукайте іменники у множині та однині; згрупуйте всі іменники в тексті за відмінами. Два іменники на вибір провідмініайте.

Вправа 3.

1. Здійсніть віртуальну мандрівку до **Історико-меморіального музею Степана Бандери** (с. Старий Угринів, Івано-Франківська обл.): див. QR-код.
2. Ознайомтеся зі статтями на сайті. Напишіть власну розвідку про відому історичну постать чи подію, використовуючи застарілі слова, характерні для того часу.

Вправа 4.

1. Здійсніть дослідницько-пошукову роботу на тему: «Українська хустка: її витоки, філософія привабливості, застосування та місце в житті».
2. У 20-томному «Словнику української мови» (див. QR-код) знайдіть тлумачення слова «хустка», доберіть синоніми.
3. Пригадайте та запишіть 5–10 прислів'їв, приказок, афоризмів, загадок, пісень чи віршів про українську хустку.
4. Складіть та запишіть сенкан до слова «хустка».

Вправа 5.

1. Прослухайте відеофрагмент із **Музею «Заповіту» Тараса Шевченка** (див. QR-код).
2. Нижче під відео подано текст. Охарактеризуйте за будовою кожне речення тексту.
3. Знайдіть, запишіть та зробіть повний синтаксичний розбір одного складно-підрядного речення, одного речення з різними видами зв'язку та одного простого речення.
3. Спробуйте себе в ролі редактора, відшукайте та виправте, пропонуючи правильні варіанти, граматичні, лексичні, фонетичні помилки в тексті, здійснивши стилістичний аналіз.

Висновки до розділу 3

Сучасні вимоги до мовно-літературної освітньої галузі, комунікативно-орієнтований підхід до навчання дозволив розробити систему позакласних занять з української мови з урахуванням аспектів інтегрованого навчання.

Запропонований комплекс позакласних заходів допоможе учителям словесникам у межах занять об'єднати учнів за різними інтересами, уможливить одночасне навчання учнів з різним рівнем підготовки, допоможе зреалізувати виховні завдання: згуртування колективу, формування особистісних якостей, розвиток логічного та лінгвокреативного мислення.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі репрезентовано теоретичні та організаційно-методичні засади організації позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти, а також з проєкцією на сучасний стан розвитку україномовної освіти розроблено систему позакласних занять для учнів закладів загальної середньої освіти.

У роботі подано історію становлення та розвитку позакласної роботи в Україні, що засвідчило вагомі напрацювання в контексті досліджуваної проблеми. Доведено, що успішна організація позакласних занять залежить від принципів навчання та виховання (науковості, системності та послідовності, доступності, свідомості та активності, принципу міцності знань, принципу зв'язку теорії з практикою, індивідуалізації навчання, емоційності, креативності, наочності, вибірковості, принципу зв'язку позакласних занять з роботою на уроках української мови, принципу міжпредметних зв'язків, добровільності, практичної реалізації, комунікативної спрямованості, соціокультурного принципу, полікультурності).

Успішне застосування проаналізованих принципів вимагає ефективних форм, методів та засобів організації позакласної роботи. З оперттям на наукові дослідження описано основні форми позакласної роботи: за кількісним складом (індивідуальні, групові, масові); за частотою проведення (систематичні, епізодичні); за способом подання мовного матеріалу (усні, письмові). Серед групових форм звернено особливу увагу на мовні гуртки та лінгвістичні товариства. Ефективними масовими формами вважаємо олімпіади, конференції, фестивалі, зустрічі, свята, конкурси, вікторини. З-поміж епізодичних форм виділяємо мовні тижні, свята, конкурси, екскурсії, виставки та презентації мовознавчої літератури, Міжнародний конкурс з української мови ім. Петра Яцика. Закцентовано увагу на методиці проведенні тижня української мови, підготовці до олімпіад, екскурсіях тощо.

На основі теоретичних наукових праць та з урахуванням педагогічного досвіду розкрито сутність методів та прийомів, які можуть бути застосовані під час позакласних занять. Аналіз доводить, що найбільш умотивованим є виділення методів способом взаємодії вчителя та учнів (розповідь, бесіда, робота з підручником, спостереження над мовою, метод вправ). З-поміж специфічних прийомів у позакласній роботі звернено увагу на різні види мовних розборів, на мовне моделювання, стилістичні експерименти, членування тексту, алгоритмізацію, композиційне оформлення тощо.

Аналіз навчально-методичного забезпечення щодо організації позакласної діяльності з української мови, висвітлення означеної проблеми в дисертаційних дослідженнях, власний практичний досвід на посаді вчителя української мови та літератури переконав, що сучасний розвиток україномовної освіти, вимоги до навчання Новій українській школі потребують належного інформаційно-технічного та навчально-методичного забезпечення позакласної роботи, а також удосконалення методичних розробок для практичної реалізації позакласних занять.

Сучасний стан позакласної діяльності з української мови в закладах загальної середньої освіти дозволив виокремити мету, завдання та функції позакласної діяльності, окреслити основні вимоги до проведення позакласних занять, представити основні змістові компоненти позакласної роботи: прагматичний, гносеологічний, аксіологічний, когнітивно-професійний.

З урахуванням вимог до сучасної мовної освіти та концептуальних засад Нової української школи окреслено основні функції позакласної роботи: освітню, розвивальну, функцію психологічного супроводу, функцію соціалізації, функцію самореалізації, креативну, компенсаційну, профорієнтаційну, рекреаційну, інтегровальну. Окрім того, звернено увагу і на створення безпечного та комфортного середовища для учнів в умовах воєнного стану.

У дослідженні реалізацію практичного аспекту представлено через запропоновану систему позакласних занять, що допоможуть учням поглибити

та розширити мовні відомості, набути культурного досвіду, розвинути їхні творчі здібності й лінгвокреативне мислення

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій, залученні музейного середовища під час проведення позакласної роботи, а також у пошуках ефективних форм та методів організації позакласних занять в умовах Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. Було – стало: правописні новації 2019. Київ: Вид. «Даринка», 2019. 40 с.
2. Александрова В. Ф. Формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Київ: 2017. 276 с.
3. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: навч. посібник / за заг. ред. О. Сербенської. Львів: Світ, 1994. 150 с.
4. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити / О. Сербенська, М. Білоус, Х. Дацишин та ін.; за заг. ред. О. Сербенської: навч. посіб. 2-ге вид. доповн. і прероб. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 258 с.
5. Баган М. П. Жарти, смішки, анекдоти для цікавої роботи: веселе навчання української мови. Київ: Редакції загальнопедагогічних газет, 2004. 128 с.
6. Баган М. П. Мовні змагання: кросворди, сценарії лінгвістичних ігор та конкурсів з української мови. Київ: Редакції загальнопедагогічних газет, 2003. 112 с.
7. Береза Т. Гарна мова – одним словом: словник вишуканої української мови. Львів: Априорі, 2015. 420 с.
8. Біла О. М. Реалізація «рідномовних обов'язків» Івана Огієнка в позакласній роботі з учнями 5 – 7 класів: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Одеса, 2002. 20 с.
9. Білецький О., Булаховський Л. Методичні уваги для вчителя старшого концентру трудшколи (додаток до підручника «Українська мова»). Київ: Держ. вид-во України, 1927. 75 с.
10. Борисенко В. Сова К. Мовна вікторина як форма позакласної роботи з

- української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 5. С. 3–7.
11. Бровко О. О., Горошкіна О. М., А. В. Нікітіна, Л. В. Порохня, Т. П. Шестопалова. Позакласна робота з української мови і літератури: олімпіади, науково-дослідницька робота. Луганськ, 2005. 40 с.
 12. Бугайова Н. А., Вікторіна О. М. Квести і проекти з використанням Інтернету на уроках української мови і літератури: навчально-методичний посібник для вчителів української мови і літератури. Кіровоград: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2016. 64 с.
 13. Возняк А. Б. Формування творчої особистості підлітків у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи (1946–2006 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Дрогобич, 2008. 20 с.
 14. Головащук С. Словник-довідник з правопису та слововживання / ред. В. М. Русанівський. Київ: Наук. думка, 1989. 830 с.
 15. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. і випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. 522 с.
 16. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Київ: КММ, 2014. 124 с.
 17. Горошкіна О. М. Методика навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах III-го ступеня природничо-математичного профілю: дис... докт. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Херсон, 2005. 425 с.
 18. Грицай Н. Б. Активізація пізнавальної діяльності учнів основної школи у позакласній роботі з біології : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Рівне, 2007. 276 с.
 19. Грінченко Б. Твори: в 2-х т: Поетичні твори. Оповідання. Повісті. Київ: Наук. думка, 1990. 640 с.
 20. Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти. URL: <http://surl.li/toti> (дата звернення – 16.06.2023).

- 21.Діденко Н. М. Методика позакласної роботи з української мови у процесі профільного навчання: дис. ... канд. пед. наук зі спец. 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Київ, 2016. 194 с.
- 22.Дороз В., Ларіна Т. Сучасний урок (українська мова та література): навч.-метод. посібник для самот. роботи студентів філол. факультетів спеціальності «Українська мова та література» Бердянськ, 2005. 83 с.
- 23.Дружененко Р. С. Етнопедagogічні засади формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи: дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Херсон, 2005. 255 с.
- 24.Енциклопедія освіти / АПН України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
- 25.Загальноєвропейські рекомендації з мовно освіти. URL: <http://surl.li/eakvu> (дата звернення – 19.06.2023).
- 26.Заєць В. Г. Лінгвометодичні засади навчання української мови учнів 8–9-х класів з поглибленим вивченням на текстовій основі міжпредметного змісту: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2013. 259 с.
- 27.Зайченко В. І. Педагогіка: навчальний посібник для студ. вищ. пед. навч. закладів. Київ: Освіта України, 2006. 528 с.
- 28.Закон України «Про освіту» URL: <http://surl.li/ixnq> (дата звернення – 17.08.2023).
- 29.Закон України «Про повну загальну середню освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення – 05.07.2023).
- 30.Караман С. Позакласна робота з української мови. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 9. С. 45–47.
- 31.Караман С. Лінгводидактичні основи поглибленого вивчення української мови в середній школі : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Київ, 1992. 179 с.
- 32.Караман С. О. Зміст і технології навчання української мови в гімназії:

- дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Київ, 2000. 425 с.
33. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: навч. посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 272 с.
 34. Ковтун (Бугайчук) О. Основні підходи до розвитку українського літературного мовлення учнів у позакласній роботі. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*: зб. наук. пр. Київ, 2002. Вип. 4. С. 19–27.
 35. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи / С. У. Гончаренко, В. Ф. Новоселецький, В. М. Оржехівська, В. Г. Постовий, Л. О. Хлебникова, К. І. Чорна. *Рідна школа*. 1991. № 6. С. 48–55.
 36. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> (дата звернення – 05.08.2023).
 37. Кучерук О. А. Основи естетичного виховання в шкільному курсі української мови: навч. посіб. для студ. вузів. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 200 с.
 38. Кучерук О. А. Перспективні технології навчання в шкільному курсі української мови : навч. посіб. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 182 с.
 39. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 420 с.
 40. Лопушинський І. П., Маруніч І. І. Позакласна робота з рідної мови у школах нового типу: метод. посібник для вчителів. Херсон, 1996. 76 с.
 41. Лук'янченко О. Г. Забезпечення наступності в лінгвістичній підготовці учнів та студентів засобами краєзнавчо-дослідницької роботи: дис. ...

- канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Інститут вищої освіти АПН України. Київ, 2002. 179 с.
42. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: навч. посіб. Київ: Академія, 2007. 359 с.
43. Методика вивчення української мови в школі / О. М. Беляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк та ін. Київ: Рад. шк., 1987. 246 с.
44. Методика викладання української мови в середній школі / за ред. С. Х. Чавдарова, В. І. Масальського. Київ: Рад. шк., 1962. 372 с.
45. Методика викладання української мови в середній школі / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик. Київ: Вища школа, 1979. 310 с.
46. Методика викладання української мови: навч. посібник / С. І. Дорошенко, М. С. Вашуленко, В. Я. Мельничайко та ін. ; за ред. С. І. Дорошенка. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Вища школа, 1992. 398 с.
47. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентилюк: Підручник для студентів філологічних факультетів університетів. Київ: Ленвіт, 2005. 400 с.
48. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум, М. М. Барахтян, І. В. Гайдаєнко, А. Г. Галетова, Т. В. Коршун, А. В. Нікітіна, Т. Г. Окуневич, О. М. Решетилова. Київ: Ленвіт, 2009. 400 с.
49. Мова війни: нові слова, нові значення, нове сприйняття: практичний посібник / упоряд. М. Мазурок, Л. Заводна. Рівне: РОППО. 2023. 48 с.
50. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) / автори Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 жовтня 2023 року № 1226) URL: <https://cutt.ly/JwAlfSL8>
51. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти / автори О. В. Заболотний,

- В. В. Заболотний, В. П. Лавринчук, К. В. Плівачук, Т. Д. Попова. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 липня 2021 року № 795) URL: <https://cutt.ly/CwAlhvVh>
52. Національна доктрина розвитку освіти. URL: <http://surl.li/agrjz> (дата звернення – 14.004.2023).
53. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів: Українська Академія Друкарства; вид-во «Фенікс» при сприянні фонду «Відродження», 1995. 46 с.
54. Олійник І. С. Методика викладання української мови практичні та лабораторні заняття: навчальний посібник / П. І. Білоусенко, Н. Г. Каневська, В. В. Явір та ін.; за ред. І. С. Олійника. Київ: Вища школа, 1991. 288 с.
55. Пентиліук М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навч. посіб. Київ: Ленвіт, 2006. 134 с.
56. Передрій Г. Про цікаві завдання й ігрові форми роботи з української мови. *Дивослово*. 2005. № 1. 66 с.
57. Передрій Г. Р. Позакласна робота з української мови в 4–8 класах: посібник для вчителів. Київ: Радянська школа, 1979. 157 с.
58. Позакласна робота з рідної мови в школі / Упоряд. К. Ю. Голобородько. Харків: Вид. група «Основа». Вип. 2 (15), 2005. 144 с.
59. Потапенко О. І., Потапенко Г. І. Методика викладання української мови. Практикум: навч. посіб. Київ: Вища шк., 1992. 126 с.
60. Потапенко О. І. Гурткова робота з української мови в 4–6 класах: посібник для вчителя. Київ: Рад. шк., 1989. 112 с.
61. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: Посібник для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2011. 366 с.
62. Програма української мови для початкової та середньої школи (з російською мовою викладання). Харків, 1933. 15 с.

- 63.Програма факультативних занять з української мови і української літератури. Київ: Радянська школа, 1969. 25 с.
- 64.Програми з курсів за вибором і факультативів з української мови: 8–11 класи / За заг. ред. К. В. Таранік-Ткачук. Київ: Грамота, 2011.
- 65.Рідна мова / Упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
- 66.Романенко Ю. О. Засвоєння учнями старших класів комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами предметів гуманітарного циклу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Київ: 2006. 323 с.
- 67.Садовнікова О. П. Розвиток творчої самостійності учнів колегіумів у процесі вивчення української мови: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Київ, 2008. 265 с.
- 68.Семеног О. Культура наукової української мови: навч. посіб. Київ: Академія, 2010. 216 с.
- 69.Середюк Г. М. Позакласна робота з української мови та літератури. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 136 с.
- 70.Симоненкова Т. Робота над підвищенням рівня культури мовлення учнів. *Українська мова і література в школі*: науково-методичний журнал. 2010. № 8. С. 32–37.
- 71.Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. 3-тє вид., випр. Київ: Знання, 2006. 367 с.
- 72.Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2015. 320 с.
- 73.Смужаниця Н. М. Телевізійні передачі на уроках української мови і літератури. Методика викладання української мови і літератури. 1978. № 8. С. 132–140.
- 74.Солодюк Н. В. Лінгводидактичні засади функціонування інтерактивних методів на уроках української мови в старших класах : дис. ... канд. пед.

- наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Луганськ, 2009. 219 с.
75. Сухомлинський В. Виховання в учнів любові і готовності до праці. Київ, 1959. Серія І. № 6. С. 46.
 76. Сухомлинський В. О. Слово про слово. *Вибрані твори: у 5 т.* Київ: Рад. шк., 1976. Т. 5. 639 с.
 77. Терещенко В. М., Панченков А. О. Методика реалізації Українського правопису в новій редакції у закладах загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник. Харків: Соняшник, 2019. 256 с.
 78. Тюріна Т. М. Тиждень української мови та літератури у школі. 5–11 класи. Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2010. 144 с.
 79. Українська мова в середній школі (матеріали до серпневих нарад учителів). Київ. 1938. 27 с.
 80. Українська мова. Інтерактивний довідник-практикум із тестами (у 3 ч.). Ч.3 Підготовка до ЗНО / І. М. Літвінова, С. Г. Бутко, Ю. О. Гарюнова, З. Р. Тищенко. Харків: Вид-во «Ранок», 2021. 112 с.
 81. Українська мова: 10–11 класи. Профільний рівень / Л. І. Мацько, Т. Л. Груба, О. М. Семенов, Т. В. Симоненко. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 23 жовтня 2017 року № 1407) URL: <https://cutt.ly/kwAljAKG> (дата звернення – 29.08.2023).
 82. Українська мова: 10–11 класи. Рівень стандарту / Н. Б. Голуб, О. Ю. Котусенко, О. М. Горошкіна, В. І. Новосьолова, Ю. О. Романенко, Т. В. Кондесюк, О. М. Король, О. О. Тарасенко, Н. В. Сергєєва. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 23 жовтня 2017 року № 1407) URL: <https://cutt.ly/kwAljAKG> (дата звернення – 27.08.2023).
 83. Українська мова: 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх закладів освіти. Програма затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804 Limit reached. URL: <http://surl.li/euwf> (дата

звернення – 28.08.2023).

- 84.Яворська С. Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки (XVI–XX ст.): дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Слов'янськ, 2005. 422 с.
- 85.Якимчук М. Ю. Розвиток творчих здібностей лінгвістично обдарованих старшокласників гімназії у процесі навчання української мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). 2015. 297 с.
- 86.Якубова Л. А Розвиток творчих здібностей підлітків у процесі позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія та методика виховання. Вінниця, 2010. 246 с.